

OBCHODY ROKU KRAJÓW OBSZARU JEZYKA NIEMIECKIEGO W ŁODZI

19-20 października br. — **Wizerunek Łodzi w literaturze, kulturze i historii Niemiec i Austrii - konferencja naukowa**

W dniach 19-20 października br. odbędzie się konferencja naukowa poświęcona wizerunkowi Łodzi w literaturze, kulturze i historii Niemiec i Austrii. Jest to projekt przygotowany przez Katedrę Badan Niemcoznawczych Uniwersytetu Łódzkiego. Konferencja odbędzie się na terenie Urzędu Miasta Łodzi w Małej Sali Obrad przy ul. Piotrkowskiej 106

25 października br. — **Wpływ narodów obszaru języka niemieckiego na rozwój sztuki w Łodzi**

Stowarzyszenie Historyków Sztuki Oddział w Łodzi zaprasza do udziału w seminarium naukowym "Wpływ narodów obszaru języka niemieckiego na rozwój sztuki w Łodzi", które odbędzie się 25 października o godz. 10.00 w Muzeum Kinematografii w Łodzi przy Placu Zwycięstwa 1. Podczas seminarium otwarta zostanie wystawa Erica Mayena "Fotografie"

4 listopada br. — **„Niewiarygodne Przygody Barona Münchhausena...”- Monodram w wykonaniu Sławomira Suleja**

4 listopada na deskach Akademickiego Ośrodka Inicjatyw Artystycznych, przy ul. Zachodniej 54/56 odbędzie się premiera spektaklu „Niewiarygodne Przygody Barona Münchhausena...”. Jest to monodram w wykonaniu Sławomira Suleja według prozy G.A. Buerger'a, do którego teksty napisał Tomasz Bieszczad, zaś muzykę Tomasz Walczak. Jest to stylizowany na "gawedę" teatr jednego aktora. Wykonawca wcielający się w postać nalogowego łgarza sam animuje całe teatrum tak, jak to czynili wędrowni „magicy”, kuglarze... Opowieści „żołnierza samochwała” przeplatają śpiewki-komentarze tematycznie związane z anegdotą uogólniające kwestie odwagi, fantazji, sprytu etc.- niezbędnych atrybutów człowieka w opalach.

10 listopada br. — **"ZACHOWAC PAMIEĆ. Praca przymusowa i niewolnicza obywateli polskich na rzecz III Rzeszy 1939-1945"**

"ZACHOWAC PAMIEĆ. Praca przymusowa i niewolnicza obywateli polskich na rzecz III Rzeszy 1939-1945" - wystawę przygotowaną przez Fundację Polsko- Niemieckie Pojednanie będzie można oglądać w Muzeum Tradycji Niepodległościowych przy ul. Gdańskiej 13 od 10 listopada do 10 grudnia. Ekspozycję przygotowano w 66. rocznicę napadów Niemców hitlerowskich na Polskę i w 60. rocznicę zakończenia II wojny światowej w Europie. Wystawa zawiera dokumenty, mapy i fotografie oraz materiały audiowizualne pozyskane z ponad trzydziestu zagranicznych i krajowych instytucji, archiwów i muzeów. Podzielona jest na część historyczną i współczesną. Pierwsza z nich przedstawia pracę przymusową pod okupacją hitlerowską w obozach koncentracyjnych, więzieniach i gettach. Druga zaś ukazuje powojenne stosunki polsko- niemieckie oraz działalność Fundacji "Polsko- Niemieckie Pojednanie".

Szczegółowe informacje można znaleźć na stronie: <http://www.lodzermensch.pl/>

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi
Dział Instrukcyjno-Metodyczny

90-508 Łódź, ul. Gdańska 100/102; tel.: 637 68 35, e-mail: instrukcyjny@hiacynt.wimbp.lodz.pl
Nakład: 120 egz. Oprac. i skład komputerowy: Małgorzata Cegielko



BIULETYN INFORMACJI BIBLIOTECZNYCH I KULTURALNYCH

BIBiK
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi
Dział Instrukcyjno-Metodyczny

Rok 9
Numer 4 (32)

PAZDZIERNIK 2005

Urząd Marszałkowski w Łodzi
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna
im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi

sesja popularnonaukowa

ZBIORY NIEMIECKOJEZYZCZNE W BIBLIOTEKACH ŁÓDZKICH

18 października 2005 r.
Sala Konferencyjna Biblioteki

W PROGRAMIE

Słowo wstępne
Dyrektor Barbara Czajka

Z dziejów bibliotek niemieckich w Łodzi
Andrzej Kempa

Zbiory niemieckojęzyczne w Bibliotece Uniwersyteckiej
w Łodzi
Jerzy Andrzejewski

Zbiory niemieckojęzyczne WiMBP dotyczące historii Łodzi
i regionu łódzkiego
Maria Lalek, Piotr Setkowski

Najciekawsze germanica Działu Zbiorów Specjalnych WiMBP
Elżbieta Domagańska, Lukasz Grzejszczak

Sesji towarzyszy wystawa
„Wydawnictwa krajów obszaru języka niemieckiego
w zbiorach WiMBP w Łodzi”



Szanowni Państwo,

Obchody Roku Krajów Obszaru Języka Niemieckiego są dobrą okazją do zaprezentowania zbiorów niemieckojęzycznych w bibliotekach łódzkich oraz poznania dziejów bibliotek niemieckich w naszym mieście. Podczas dzisiejszej sesji możliwe jest scharakteryzowanie jedynie części tych zbiorów znajdujących się w WiMBP i Bibliotece Uniwersyteckiej. Celem sesji jest też przybliżenie genezy ich gromadzenia w historycznym kontekście dziejów Łodzi.

Warto zaznaczyć, iż zmuśny proces digitalizacji najcenniejszych kolekcji regionalnych, także tych w języku niemieckim, przyczyni się do ich ochrony przed całkowitym zniszczeniem oraz umożliwi szerszy dostęp do nich dla czytelników.

Barbara Czajka
Dyrektor WiMBP

Z dziejów bibliotek niemieckich w Łodzi	2
Zbiory niemieckojęzyczne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi	4
Zbiory niemieckojęzyczne WiMBP dotyczące historii Łodzi i regionu łódzkiego	6
Najciekawsze germanica Działu Zbiorów Specjalnych WiMBP	8
Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Języka Niemieckiego	19
Obchody Roku Krajów Obszaru Języka Niemieckiego w Łodzi	20

2005
ROK KRAJÓW OBSZARU JEZYKA
NIEMIECKIEGO

Z dziejów bibliotek niemieckich w Polsce

Pewien przybysz z Warszawy, który pod koniec XIX wieku odwiedzał Łódź, relacjonował później ku przestrodze innych wędrowników, iż „muzea, zbiory, biblioteki publiczne są to również instytucje nieznane tu wcale; w szalonym ścisie rozwoju swym Łódź złożyła cały zapas żywotnych swych sił w troskę o materialnego, a nie intelektualnego bytu”.

Ta krytyczna ocena była o tyle niesprawiedliwa, że chociaż miasto nie miało wówczas biblioteki publicznej, w obecnym znaczeniu, ale pośrednictwem w obiegu książek zajmowały się wypożyczalnie, działające samoistnie lub przy księgarniach. Od 1893 r. istniała „Czytelnia Polska”, wraz z księgarnią przy ul. Piotrkowskiej 71, którą prowadził Robert Schatke, kupiec ze Zgierza. W jego wypożyczalni znajdowały się książki w języku polskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. Duży księgozbiór, liczący kilka tysięcy tomów, przeważnie z zakresu beletrystyki w języku niemieckim, polskim i rosyjskim, posiadała biblioteka fabryczna Zakładów Towarzystwa Akcyjnego Wyrobów Bawełnianych Karola Scheiblera, założona w 1887 r. Zdecydowana większość (49,7% ogółu zbiorów) stanowiły w niej wydawnictwa w języku niemieckim. Biblioteka miała zaspokajać potrzeby czytelnicze robotników, którzy ukończyli szkołę przyfabryczną. Jej organizatorem i kierownikiem był nauczyciel tejże szkoły, Karol Hoch (1848-1917).

Niemcy wnieśli znaczny wkład do rozwoju intelektualnego społeczności miasta, w dziedzinie, którą można by określić mianem świadomości czytelniczej. Pierwsi osadnicy niemieccy w bagażach podróży posiadali zapewne modlitewniki i egzemplarze Biblii, być może też zbiory ulubionych ówczesnych poetów, z Goethem i Schillerem na czele. W inwentarzach majątków łódzkich fabrykantów zapisywano szafy z książkami lub niewielkie ilości książek, głównie niemieckojęzycznych. Niektórzy z nich, jak np. Juliusz Kunitzer czy Johann Stüdt posiadali dość zasobne, liczące około 200 tomów, księgozbiory.

Niemcy zaopatrywali się w książki w łódzkich księgarniach, sprowadzali je z Warszawy lub bezpośrednio z Niemiec. Gdy w 1860 r. zajmowano za długi ruchomości Jankiela Gutsztadta, stwierdzono kilkaset książek polskich i niemieckich, jako pozostałość po zlikwidowanej dwa lata wcześniej księgarni”.

Z biegiem czasu łódzcy przemysłowcy pochodzenia niemieckiego zaczęli traktować książkę jako niezbędny element wyposażenia pałaców i rezydencji, niemal na równi z dziełami sztuki zdobiącymi wnętrza. W osobnym gabinecie, zwanym biblioteką, znajdowały się zwykle ogromne szafy, kryjące mniej lub bardziej wykwintne oprawy ksiąg. To swoiste *decorum* miało świadczyć o zamożności właściciela i jego roli w społeczeństwie. Łódzcy przemysłowcy coraz częściej wyjeżdżali za granicę i stamtąd przywozili nie tylko wrażenia, ale i książki. Marta z Berensów Biedermannowa, żona Alfreda, specjalnie z myślą o swoich synach gromadziła książki dla dzieci w języku rosyjskim, które później dedykowała „dorogomu Bobiku” (Alfredowi Robertowi) i „dorogomu Rolfu” (Rolfowi Alfredowi). Rodzinna kolekcja Biedermannów zapoczątkował dr Alfred Biedermann (1866-1936), student uniwersytetów w Zurychu i Getyndze, który na przekór zaleceniom oszczędnego ojca, piszącego don: „nie kupuj nowych książek tylko, możesz uczyć się z książek Roberta”, w 1886 r. nabył kosztowne dzieło *Allgemeines deutsches Kommersbuch*, znajdujące się obecnie, wraz z kilkudziesięcioma innymi książkami Biedermannów, w zbiorach Książnicy Łódzkiej.

Uboższym czytelnikom dostęp do lektur zapewniały wypożyczalnie. Na podstawie zachowanego katalogu wypożyczalni książek Ludwika Fiszer, mieszczącej się przy ul. Piotrkowskiej 48, możemy stwierdzić, iż jej dział niemiecki liczył w 1910 r. 1839 tytułów i obejmował beletrystykę w języku oryginału i w przekładach. Możemy domniemywać, że część zbioru pochodziła z darów miejscowych Niemców lub z zakupu antykwarycznego, o czym świadczą o pięćdziesiąt i więcej lat wcześniejsze daty wydania książek.

Niewielki księgozbiór, liczący w 1868 roku 196 tytułów w 298 tomach, posiadała Szkoła Powiatowa Specjalna, wcześniej znana jako Szkoła Powiatowa Niemiecko-Rosyjska, a potem niemieckie gimnazjum realne. W 1911 r. w bibliotece gimnazjum było 1500 tomów książek w języku niemieckim i 1037 tomów w języku rosyjskim.

POLSKIE STOWARZYSZENIE NAUCZYCIELI JĘZYKA NIEMIECKIEGO ODDZIAŁ ŁÓDŹ Der Polnische Deutschlehrerverband Sektion ŁÓDŹ

Łódzka **Medioteka ABC** powstała w roku 1995 w VIII Liceum Ogólnokształcącym i jest jedyną tego typu placówką w Polsce. Została założona przez nauczycieli i dla nauczycieli. Jest dostępna także dla studentów Kolegium Języków Obcych i Filologii Germńskiej.

Aktualnie Medioteka dysponuje około 3900 tytułami, są to:

- > podręczniki;
- > poradniki metodyczne;
- > płyty CD i kasety magnetofonowe;
- > kasety video;
- > słowniki;
- > beletrystyka;
- > gazety i czasopisma;
- > zabawki na zajęcia z małymi dziećmi.

Wszystko, nawet wyposażenie wnętrza, zdobyli członkowie łódzkiego oddziału Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Języka Niemieckiego. Komputer jest prezentem niemieckiej firmy. Regaly pochodzą z nieistniejącego już Instytutu Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Dzięki pomocy Instytutu Goethego i życzliwości wydawnictw stale powiększają się zbiory Medioteki. Także wydawcy z krajów niemieckojęzycznych przekazują pozycje, które mogą być pomocne studentom i nauczycielom.

1 czerwca 2001 świętowano Piąty Jubileusz Medioteki. Goście mogli obejrzeć przedstawienie, wykonane przez młodzież z liceum O. Bernardynów i występ chóru szkolnego VIII LO. Dla zaproszonych dzieci zorganizowano zabawy językowo-ruchowe z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka, a dla nauczycieli warsztaty "Gry planszowe" i seminarium "Wspieranie ucznia zdolnego - doświadczenia z Salzburga". Zatem w tym roku przypadła 10 rocznica funkcjonowania Medioteki. Gratulujemy!

Regulamin Medioteki znaleźć można na stronie: <http://lodz.deutsch.info.pl/lodz/mediothek.htm>

ZARZĄD ODDZIAŁU PSNJN W ŁÓDZI:

Monika Kowalska - przewodnicząca

Monika Wilkowska - wiceprzewodnicząca

Hanna Bugaj - sekretarz

Małgorzata Papiewska - skarbnik

Dagmara Lawniczak - członek Zarządu

Siedziba Stowarzyszenia: VIII LO, ul. Pomorska 105, 90-225 Łódź

www.lodz.deutsch.info.pl ; e-mail: lodz@deutsch.info.pl



**Niemieckie ekslibrisy
ze zbiorów
Działu Zbiorów Specjalnych
WiMBP**



Utrzymana w ciepłym brazie cynkografia przedstawia mloda kobiete napelniajaca woda z parkowego zdroju dzbanek. Prawie dziewczeca, z kwiatami we wlosach, beztroska postac w stroju spacerowym posród kwiatów i kamieni zacheca nas do korzystania z uroków lata. Pod kompozycja tekst „Ex Libris Thekla, Gräfin zu Ysenburg und Büdingen in Meerholz”. Ekslibris pochodzi z poczatku XX wieku a Ysenburg to miejscowosc w Meklemburgii w pólnocnych Niemczech (sygn. E 15-53).

Z poczatków XX wieku pochodzi czarno bialy drzeworyt Biblioteki Cesarza Wilhelma w Poznaniu. Dla monogramu cesarza Wilhelma I „W I R” podstawie stanowi mala zamknieta ksiazka, która ulozone jest na srodku otwartej duzej ksiegi. Nad nimi znajduje sie cesarska korona ze stula wiazaca znajdujace sie po lewej stronie

Kaiser Wilhelm Bibliothek in Posen istniala od roku 1902 do 1919 kiedy to przekszaltcono ja w Biblioteke Uniwersytetu Poznanskiego po powrocie Wielkopolski do Polski po okresie zaborów. Ekslibris ma wymiary 85 x 73 mm (sygn. E 20-46)

Pochodzacy z poczatku XX wieku druk offsetowy z chromolitografii przedstawia plynacy po wzburzonym morzu okret wojenny Wikingów. Plynacy pod wioslami i zaglem drakkar, z wysoka dziobnica z glowa smoka wylania sie z zachmurzonego nieba. Na pokladzie widac wioslujacych wojowników i ich okragle tarcze a ponad nimi sternika. W lewym górnym rogu znajduje sie herb wlasiciela z dewiza „Allzeit getreu” czyli „Zawsze Wierny”. Ponizej tekst „EX LIBRIS GEORG RITT v. HÜTTEROTT. TRIEST. ABTHLG. SCHIFFFAHRT” Ekslibris jest sygnowany przez nieustalonego autora „LJ” w prawym dolnym rogu i ma wymiary 81 x 159 mm Georg Ritt von Hütterott byl arystokrata i przemyslowcem a takze armatorem, co sugeruje napis „Abteilung Schifffahrt” a znaczy to „Dzial zeglugi”. W tym czasie Triest byl najwiekszym portem Austro-Wegier (sygn. E 20-79).

Wiek XX odszedl w duzym stopniu od szlachetnych technik w ekslibrisie. Szczególnie duze biblioteki powielaja projekt artysty w duzych nakladach przy pomocy druku różnymi technikami. Tracac na szlachetnosci, zyskal ekslibris wieksze mozliwosci operowania barwa. Szczególnie widac to w ekslibrisach bibliotek dla dzieci. Czesto maja tez wieksze wymiary. Ilustruje to ekslibris biblioteki łódzkiej niemieckiej fabryki wyrobów czekoladowych z roku 1940 lub 1941. „Palermo” Schokoladen und Zukerwaren Fabrik, Litzmannstadt, Rudolf Hess Strasse 49 byla wlasnoscia inzyniera Karla Lehmana. (Ulica Rudolf Hess Strasse istniala w Lodzi w latach 1940-1941). Wielobarwna cynkotypia o wym. 198 x 136 mm, sygnowana w prawym dolnym rogu (sygnatura nieczytelna) przedstawia ilustracje z bajek i powiesci dla mlodziezy, ksiazek podróznicznych i historycznych (sygn. E 13-8).

Z tego samego okresu pochodzi wielobarwny niemiecki ekslibris o wym. 100 x 66 mm przedstawiajacy aniola stojacego na helmie wienczacym tarcze herbowa z trzema niebieskimi kwiatami. Kompozycja zamknieta jest w ramie z herbów miast: Katowic, Berlina, Warszawy i kilku innych. Jest sygnowany przez autora „H. Roick” Napis „Ex libris Felix Theusner” uzupełniony jest lacinska sentencja „Quidquid agis prudenter agas et respice finem”. Inaczej: Cokolwiek czynisz, czyn roztropnie i patrz konca! (Owidiusz) (sygn. E 15-50).

Godny uwagi i zadumy jest tez ekslibris z przed stu lat (1905 r.). Ten znak wlasicielski wyróznial ksiazki doktora Paula Ebersa z Baden Baden, uzdrawiska o swiatowej slawie znanego od czasów rzymskich. Przedstawia naga kobiete o pelnych ksztaltach siedzaca na ocembrowaniu fontanny i przegladajaca sie w wodzie. Pelna spokoju postac kobiety o dlugich wlosach upietych misternie zgodnie z moda swoich czasów jest dla nas taka odlegla i egzotyczna. Nic nie wiemy o doktorze Ebersie ani o jego Muzie. Ale laczy nas z nim i jego epoka lacinska sentencja zamykajaca kompozycje „CARPE DIEM” (sygn. E 15-52).

Za jedenascie lat wybuchnie Pierwsza Wojna Swiatowa. „CARPE DIEM”.

Jan Nowak
Dzial Zbiorów Specjalnych

Wiele ciekawych informacji o stratach polskich bibliotek w czasie II wojny swiatowej mozna znalezc w następujących wydawnictwach:

Straty bibliotek w czasie II [drugiej] wojny swiatowej w granicach Polski z 1945 roku : wstepny raport o stanie wiedzy. Cz. 1-2 / [aut.] Barbara Bienkowska [i in.] ; red. nauk. Andrzej Mezynski ; [Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pelnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą]. – Warszawa : Wydaw. -Reklama Wojciech Wójcicki, 1994

Straty bibliotek w czasie II wojny swiatowej w granicach Polski z 1945 roku : wstepny raport o stanie wiedzy. Cz. 3, Bibliografia / oprac. Urszula Paszkiewicz. – Warszawa : Wydaw. -Reklama Wojciech Wójcicki, 1994

Straty bibliotek polskich w czasie II wojny swiatowej / oprac. Barbara Bienkowska ; Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pelnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granica. – Warszawa : Wydaw. -Reklama Wojciech Wójcicki, 1994

Informator o stratach bibliotek i ksiegozbiorów domowych na terytoriach polskich okupowanych w latach 1939-1945 : (bez ziem wschodnich) / red. nauk. Barbara Bienkowska ; oprac. Urszula Paszkiewicz, Janusz Szymanski ; Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Biuro Pelnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granica. – Poznan : Bogucki Wydaw. Naukowe, 2000

Niemieckie Stowarzyszenie Popierania Oswiaty (Deutscher Schul und Bildungsverein Lodz), powolane w 1907 r., prowadzilo, w lokalu przy ul. Piotrkowskiej 243, biblioteke, która pod koniec 1929 r. posiadala 6823 woluminy ksiazek w jezyku niemieckim i 419 zarejestrowanych czytelników. Biblioteka kierowali Piotr Jahnke i jego zastepczyni Olga Bayer, czlonkowie Stowarzyszenia Nauczycieli Niemieckich, które przejel nadzór nad ksiegozbiorem Niemieckiego Stowarzyszenia Popierania Oswiaty.

W 1916 roku powstala, za aprobat niemieckich wladz okupacyjnych, biblioteka nacjonalistycznego Stowarzyszenia Niemieckiego (Deutscher Verein), która w 1918 r. liczyla juz przeszlo piec tysiecy tomów z zakresu beletrystyki, historii, geografii, pedagogiki i religii. W 1917 r. ze zbiorów bibliotecznych korzystalo blisko 1100 czytelników. Dla potrzeb mlodziezy Stowarzyszenie zorganizowalo odrebna biblioteke. Ksiazki z ksiegozbiorów Stowarzyszenia posiadaly zwykle pieczatki: z napisami: „Eigentum des Deutschen Vereins für Lodz und Umgegend” i „Bücherei des Deutschen zur Förderung von Schulbildung und allgemeiner Bildung in Lodz”.

Powstawaly tez biblioteki parafialne, np. w1908 r. w Radogoszczu, która opiekowal sie pastor Karol Serini, a w 1922 r. przy kosciele ewangelicko-augsburskim pod wezwaniem sw. Jana Ewangelisty przy ul. Sienkiewicza 60.

Ksiazki niemieckie znajdowaly sie również w zasobach MBP w Lodzi, która wzbogacaly, az do wybuchu wojny dary miejscowych Niemców. 29 IV 1939 r. wprowadzono do jej inwentarza 522 dzieła w 822 tomach, pozostale po zmarlej 18 lutego tegoz roku Matyldzie Grohmanowej. W niespelna miesiac później Franciszka Enderowa ofiarowala Bibliotece 16 roczników czasopism i 19 tytułów ksiazek w 22 woluminach.

Wkrótce po zajeciu Lodzi we wrzesniu 1939 r. niemieckie wladze okupacyjne przystapily do likwidacji polskich bibliotek publicznych, oswiatowych i prywatnych. Wiekszosc ksiazek zostala przewieziona na przemial do papierni w Pabianicach, czesc spalona w rowach przeciwczołgowych, zbiory Miejskiej Biblioteki Publicznej przeniesiono z dotychczasowego lokalu przy ul. Andrzeja 14 do gmachu, w którym obecnie sie znajdujemy. Zadanie zorganizowania niemieckiej sieci bibliotek publicznych otrzymal Sigismund Banek, nazistowski poeta, szef przedwojennego Deutscher Schul- und Bildungsverein w Lodzi, w czasie okupacji przywódca łódzkiej Kreisgruppe Heimatbund, mianowany na stanowisko kierownika Stadtbücherei Litzmannstadt. Niemiecka biblioteka miejska, liczaca pod koniec okupacji wraz z siedmioma filiami ponad 50 tysiecy woluminów, otrzymala lokal na parterze gmachu „pod Gutenbergiem” przy ul. Piotrkowskiej 86. Ksiazki zgrupowano wedlug podstawowych dzialów, tworzac kolekcje: Pädagogische Bücherei, Musikbücherei, Wissenschaftliche Bücherei i inne.

Po zakonczeniu dzialan wojennych czesc biblioteki Litzmannstadtu trafila do Miejskiej Biblioteki Publicznej i zostala wykorzystana przy organizacji wyodrebnionych dzialów Biblioteki: Zbiorów Muzycznych i Pracowni Regionalnej.

Z powodu niedostatku materialów źródlowych i niepelnej kwerendy niemieckojezycznej prasy łódzkiej w obecnym wystapieniu jedynie fragmentarycznie przedstawiam ogólnodostepne i prywatne ksiegozbiory łódzkich Niemców. Nie udalo sie odnalezc istotnych dla tematu archiwaliów, choc wydaje sie, ze w aktach notarialnych powinny znajdowac sie testamenty lub intercyzy, zawierajace informacje o ksiegozbiorach, ich wielkosci i wartosci. Z koniecznosci jest to wiec swoisty rekonesans badawczy.

Sporo informacji zawiera rozprawa habilitacyjna dr Jadwigi Koniecznej *Kultura ksiazki polskiej w Lodzi przemyslowej (1820-1918)*, która ukazala sie nakladem Uniwersytetu Łódzkiego.

Andrzej Kempa

PISMIENNICTWO NIEMIECKIE W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

(fragmenty wystąpienia wygłoszonego na sesji popularnonaukowej w dniu 18.10.2005 r. w WiMBP)

Druga Wojna Światowej dokonała olbrzymiego spustoszenia i zagłady polskiej kultury a w niej i polskiej książki. Opracowany w 1994 roku raport „Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej” przez Biuro Pełnomocnika Rządu ds. polskiego Dziedzictwa Kulturalnego Za Granicą podaje także dane dotyczące Łodzi i powiatu łódzkiego. Ogółem w czasie wojny poważnego uszczerbku doznało 275 bibliotek łódzkich tracąc 2.049.029 jednostek bibliotecznych (wśród nich przestały istnieć biblioteki prywatne, m. in.: Antoniego Remisze-wskiego, Ludwika Stolarzewicza, Zygmunta Hajkowskiego, Przeclawa Smolika, Józefa Smigielskiego, Józefa Kusia). Sama Miejska Biblioteka straciła ponad 30% swoich przedwojennych zbiorów.

Po wyzwoleniu Łodzi w styczniu 1945 roku, w większości ludności niemieckiej i tej rdzennej, i przemieszczonej w czasie okupacji, opuściła miasto, pozostawiając większość swego dobytku, w tym także książki. Można zatem powiedzieć, że wobec braku książki polskiej, miasto posiadało spore zasoby książki niemieckiej.

Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi powstała 11 lutego 1945 roku i zaczynała od zera. Pierwszym zadaniem 5 osobowego zespołu pracowników było „zbieranie książek”. Na podstawie upoważnienia Pełnomocnika Rządu R. P. zabezpieczali porzucone, niczyje, ponemieckie i pożydowskie książki w Łodzi i w okolicach. Z początkiem 1946 roku rozpoczęto akcję ściągania zbiorów (tzw. zabezpieczonych) z Ziemi Zachodnich i Odzyskanych (Śląska, Pomorza, Prus). W wyniku wieku eskapad trafiły do Łodzi księgozbiory: von Ostenów z Płotów (13 tys.), hrabiego Hohenberga z Wierzbowic, z Radem (12 tys.), Marzyna (56 tys.), Koszalina, Kostrzyna, Jeleniej Góry, Gródka, Parsowej, Głabczyc, Wrocławia. Trafił tu także fragment zbiorów berlińskich bibliotek (Państwowej-Pruskiej i Miejskiej). Wyniki tej olbrzymiej akcji „zbierania książek” przeszły wszelkie oczekiwania, w roku akademickim 1946/1947 zbiory biblioteki liczyły 320 tys. tomów, w tym 250 tys. ze zbiorów zabezpieczonych. Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi w ciągu swego istnienia zgromadziła olbrzymi zbiór dokumentów liczący obecnie prawie 3 miliony woluminów. Znajduje się tu piśmiennictwo ze wszystkich dziedzin i zagadnień, zarówno polskie, jak i zagraniczne, poczynając od XIII wieku aż po dzień dzisiejszy. Oprócz pozyskanego z terenów Łodzi i ze zbiorów zabezpieczonych piśmiennictwa niemieckojęzycznego, biblioteka nasza przez ponad 60 lat systematycznie i planowo zabiegała o pozyskiwanie literatury i publikacji naukowych niemieckiego obszaru językowego dla zaspokojenia potrzeb badawczych, dydaktycznych i dokumentacyjnych własnej uczelni.

Zbiory niemieckiego piśmiennictwa stosunkowo wcześniej zostały dostrzeżone przez zagranicę, bo już w koncu lat 50-tych ślano liczne kwerendy i zapytania, szczególnie z niemieckiego obszaru językowego. Wykorzystywane były w postaci mikrofilmów, kopii i innych form reprograficznych, zarówno na miejscu, jak i w trakcie wypożyczeń międzybibliotecznych czy przesyłek dokumentujących odpowiedź na kwerendy. W 1965 roku w ramach akcji „Ri – Be – Pol” (Rückführung der Bestände aus Polen) część zbiorów (głównie gazety berlińskie i inne, w sumie 33.000) zostało zwrócone do Berlina.

Wiedza o zasobach niemieckiego piśmiennictwa w Polsce oraz duże zainteresowanie badaczy tym tematem przyczyniło się do opracowania szczegółowego informatora o naszych zasobach. W wyniku wieloletnich prac w 1999 roku ukazał się tom 6: „Handbuch der deutscher historischer Buchbestände in Europa”, poświęcony Polsce. Został w nim dokładnie opisane cały zbiór piśmiennictwa niemieckiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi. Według szacunków informatora około 10 % całości zbiorów stanowią zbiory piśmiennictwa niemieckojęzycznego, czyli w sumie około 300 tys. jednostek bibliotecznych. W samej kolekcji starych druków mamy ich prawie 7 tys., w muzykaliach przeszło 5 tys., w zbiorze czasopism około 2 tys. tytułów. Dalsze wyliczanie ilościowe różnych kategorii dokumentów traci sens, gdyż opiera się na danych szacunkowych, ponieważ biblioteka nie prowadzi szczegółowych statystyk ilościowych dotyczących piśmiennictwa poszczególnych narodów czy w danym języku.

Scharakteryzowanie całości zasobów piśmiennictwa niemieckiego w zbiorach tak dużej ksiaznicy jest dość trudne, bo wymagałoby zmusnych i pewnie wieloletnich prac badawczych. Można zatem pokusić się na dość ogólne przedstawienie ważniejszych czy ilościowo większych zespołów.

Łatwo stwierdzić, że zbiory ponemieckie łódzkiej proveniencji to głównie liczne wydania klasycznej literatury niemieckiej, lektur szkolnych, propagandowe wydawnictwa hitlerowskie, informatory, literatura popularna, broszury, piśmiennictwo zawodowe i dotyczące gospodarstwa domowego oraz łódzkiej produkcji wydawniczej drukowanej w języku niemieckim.

¹ Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa: eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken. Bd.6 : [Polen]. – Bearb . M. Zacharska i in. - Hildesheim 1999. - 327 s.

NIEMIECKIE EKSLIBRISY W DZIALE ZBIORÓW SPECJALNYCH WiMBP

W kilkutysiecznym zbiorze ekslibrisów znajdującym się w DZS WiMBP w Łodzi posiadamy około 60-ciu niemieckojęzycznych. Mamy też niewielką ilość w języku łacińskim ale związanych z obszarami które przed wiekami należały do Prus lub Austrii, a obecnie są częścią państwa polskiego (Wrocław, Gdańsk).Ekslibrisy niemieckie są trzecią grupą co do wielkości po polskich i rosyjskich. Nasze najstarsze ekslibrisy pochodzą z wieku XVIII.

Najstarszym jest czarno biała akwaforta nieznane go autora z I poł. XVIII w. o wym. 117 x 78 mm. Przedstawia herb własny z koroną hrabiowską trzymany przez dwa Gryfy. Ponad nimi na wstępie tekst łaciński „ Ex libris Joannis Antonij Comititis de Schaffgotsch. etc.”. Johann Anton von Schaffgotsch był namiestnikiem cesarskim Śląska na początku XVIII wieku. Był jednym z fundatorów sanktuarium Błogosławionego Czesława w dominikanskim kościele Św. Wojciecha we Wrocławiu na które ofiarował 4000 guldenów. Ród Schaffgotschów jest znany na Śląsku od XVI wieku i wydał wiele wybitnych postaci zasłużonych dla Rzeszy Niemieckiej, Austrii i Prus. W wieku XX tym Schaffgotschowiem posiadali jeszcze wiele majątków ziemskich i zakładów przemysłowych, które upaństwowiono w roku 1945. Obiekt posiada sygnaturę E 2-26.

Z połowy XVIII wieku pochodzi akwaforta zyjacego w latach 1705-1758 Marcina Tyroffa z Norymbergi o wymiarach 75 x 57 mm wykonana dla Benjamina Stabenau z Gdańska.

Beniamin Stabenau ukończył studia teologiczne w Lipsku. Pełnił funkcję diakona przy kościele katedralnym N.P. Marii w Gdańsku. Posiadał księgozbiór teologiczny z ponad 6000 woluminami które po jego śmierci sprzedano na licytacji. Zł w latach 1705-1758. Na ofiarnym ołtarzu stoi obraz w owalnej ramie przedstawiający arkę Noego, która osiadła na wysokiej skale wśród opadających wód. Na niebie z prawej strony leci ku arce gołąb z trójlistną gałązką w dziobie, a nad nim napis „BONAE SPEI”. Po bokach ołtarza stoją dwie symboliczne postacie kobiece: Wiara z krzyżem i Nadzieja z kotwicą podtrzymujące obraz. Na frontowej ścianie ołtarza jest napis: „ Ex Bibliotheca // Benj. Stabenau // Diac. Cath. Ged.” Ekslibris jest sygnowany „M. Tyroff del. et fc. Norimbga“. (sygn. E 15-28).

Dla zyjacego w latach 1681-1742 Eliasa Daniela Sommerfelda, biskupa tytularnego Leontopolis, sufragana wrocławskiego nieznany artysta wykonał miedzioryt, który posiadamy w naszych zbiorach. Na tle labrów z akantu czteropolowa tarcza herbowa. W polach pierwszym i czwartym skaczący jednorożec. W polach drugim i trzecim delfin. W sercu tarczy konwalia. Nad tarczą hełm otwarty w koronie. Powyżej jako klejnot występuje Święty ze snopami zboża nakładający mitrę na koronę. Kompozycja ma kształt owalny otoczony łacińskim napisem „ELIAS DANIEL DE SOMMERFELD EPISCOPUS LEONTOPOLITANUS ET SUFRAGANEUS WRATISLAVIENSIS”. Wymiary ekslibrisu 67 x 55 mm (sygn. E 20-27) Bogatsze są zbiory XIX wieczne. Przykładem niech będzie mezzotinta nieznane go autora z roku 1849. Ekslibris o wym. 57 x 65 mm przedstawia dwa lwy trzymające tarcze herbowa z nie ustalonym herbem. Niżej na wstępie sentencja w języku niemieckim „Dulden und nicht dulden”. Kompozycje zamyka klasyczne dla ekslibrisu „*Ex Bibliotheca Stillfridiana*” (sygn. E 15-27).

Wielobarwna cynkotypia z końca XIX w. o wymiarach 90 x 60 mm reprezentuje Bibliotekę Zamkową Schloss Plathe Pommern, obecnie Płoty nad Regą w województwie zachodniopomorskim. Przedstawia brązowego Gryfa podtrzymującego tarczę z herbem właściciela Karola von Osten ozdobioną koroną. Ekslibris jest sygnowany „OH”. Poniżej tekst „BIBLIOTHEK SCHLOSS PLATHE POMMERN”. Całość kompozycji zamknięta jest w ramce. Biblioteka nie przetrwała ostatniej wojny. Szczątkowe fragmenty biblioteki z Płotów (Bibliothek Schloss Plathe Pommern) znajdują się w kolekcji starych druków Biblioteki Narodowej (sygn. E 20-62).

Ciekawy jest ekslibris Biblioteki Miejskiej Miasta Berlina z 1895 r. Czarno brązowa litografia na białym tle o wym. 79 x 55 mm przedstawia herb Berlina (Niezwydźnia) a nad nim gmach Biblioteki. Napis „ BIBLIOTHEK DER STADT BERLIN” uzupełniony jest u dołu dopiskiem „Aus der Stiftung des Dr. George Friedlander“ co oznacza że ekslibris przeznaczony był dla książek darowanych bibliotece przez doktora Friedlandera. Bogato zdobiony ekslibris jest datowany i sygnowany przez autora „G. OTTO 95” (sygn. E 20-58). Inny niemiecki drzeworyt wyraźnie wskazuje na zawód właściciela. Sowa, symbol mądrości, księgi, ludzka czaszka oraz laska Asklepiosa i Wąż Eskulapa mówią, że właściciel jest lekarzem. Potwierdza to tekst „Ex Libris Drs. Friedrich Netto” Ten ekslibris o wym. 95 x 65 mm jest datowany i sygnowany przez autora w obrębie kompozycji „L. Dielrich Berlin 1898” (sygn. E 20-53).



Jest to atlas autorstwa Heinrich Berghausa wydany w [1852] r. W Gocie prze Justusa Perthesa. Pierwsze wydanie osmiotomowego atlasu ukazało się w latach 1838-1848. Atlas Berghausa był pierwszym na świecie zbiorem map tematycznych. Ponieważ przy opracowywaniu atlasu Berghaus założył konieczność rozdzielania różnych elementów dla uporządkowania treści oraz opuszczanie wszelkich szczegółów przy generalizacji treści tematycznej w celu zachowania pogładowości atlasu, podkład map tematycznych w atlasie ma duży stopień generalizacji. Atlas Berghausa stanowi syntezę ówczesnej wiedzy w zakresie: klimatologii, geologii, hydrografii, magnetyzmu ziemskiego, geografii roślin i zwierząt antropogeografii i etnografii. Wiele zawartych w nim opracowań było nowatorskich zarówno ze względu na temat, jak i sposób ujęcia. Zalicza się do nich zamieszczona w pierwszej części atlasu Mapa opadów kuli ziemskiej (1841r.) - pierwsza taka mapa na świecie. Ze względu na małą ilość danych meteorologicznych dostępnych w okresie tworzenia mapy (1841 r.) Berghaus zrezygnował ze stosowanej na innych mapach atlasu metody prezentacji nateżenia zjawisk za pomocą izolinii i przedstawił średnie roczne opady tonalnie zgodnie z zasadą „im wilgotniej tym ciemniej”. Druga interesująca mapa jest zamieszczona w siódmym tomie atlasu Mapa rozmieszczenia ras ludzkich z 1848 roku. Główną cechą stanowiącą podstawę wydzielenia ras był kolor skóry. Na marginesie mapy Berghaus zamieścił opisy fizjonomiczne w postaci rysunków oraz małe mapki ilustrujące warunki życia i gęstość zaludnienia w poszczególnych rejonach kuli ziemskiej. Inne ciekawe mapy zamieszczone w atlasie Berghausa to m.in. mapa potencjalnej roślinności naturalnej na świecie (na poboczu mapy, rysunki przedstawiające zróżnicowanie pięter roślinnych występujących w górach na różnych szerokościach geograficznych), mapy rozszedlenia różnych gatunków zwierząt na świecie (bogato ilustrowane rysunkami poszczególnych gatunków), mapa występowania różnych gatunków weży na świecie ilustrowana ich wizerunkami, oraz mapa prezentująca rodzaje materiałów z jakich wykonują ubrania mieszkańcy różnych części świata (ilustrowana rysunkami przedstawiającymi rodzaje ubiorów z różnych części świata). Ze względu na rozległość opracowanych kartograficznie tematów ich nowatorski sposób ujęcia oraz staranna szata graficzna atlas Berghausa stanowi ważne opracowanie kartograficzne połowy XIX wieku.

Ostatnim z omawianych obiektów kartograficznych jest **„Hand-Atlas über alle theile der erde und über das Weltgebäude“, sygn. K 309**. Jest to atlas autorstwa Adolfa Stieler'a wydany w 1856 r. w Gocie przez Justusa Perthesa. Autor atlasu Adolf Stieler (1775-1836) nie był profesjonalnym kartografem (był urzędnikiem a potem tajnym radcą) ale kreslenie map było przedmiotem jego zainteresowania i temu zajęciu poświęcał cały wolny czas. Ambicją Stieler'a było opracowanie atlasu powszechnego według jednolitego planu z zastosowaniem wielokrotności skal map. Stieler zaproponował wydanie atlasu wszystkich części Ziemi o objętości trzydziestu arkuszy znanemu niemieckiemu wydawcy Justusowi Perthesowi. Pierwsze wydanie atlasu „Atlas in 50 Blättern” opracowanego w latach 1817-1823 było znacznie poszerzone w stosunku do projektu i zawierało 50 plansz. Jedną z ciekawszych map zamieszczonych w pierwszym wydaniu atlasu i powtarzanych w kolejnych edycjach jest mapa antypodów Adolfa Stieler'a przedstawiająca obraz regionów położonych diametralnie przeciwległe na kuli ziemskiej. W 1831 roku ukazało się nowe, poszerzone o połowę wydanie atlasu w którym dodano 25 nowych plansz, a 7 unowocześniono. Spośród 75 map drugiego wydania atlasu większość, w tym prawie wszystkie mapy Europy, opracował sam Stieler. Jedną z nowo opracowanych map była „Mapa Europy z granicami politycznymi państw”. W następnych latach tempo publikowania kolejnych edycji atlasu znacznie się zintensyfikowało. W roku 1867 ukazało się 10 wydanie atlasu, a w 1938 r. wyszło wydanie 100 poprawione. Wydanie to liczyło ponad 100 plansz na których zostały zamieszczone 264 jednostronnie drukowane mapy których treść podzielona na 9 części obejmuje: Mapy świata i biegunów, Europy środkowa, Europy południowa i wschodnia, Europy północna, Europy zachodnia, Azję, Afrykę, Australię i Polinezję oraz Amerykę. Atlas Stieler'a wszedł na stałe do historii kartografii i przez dziesiątki lat stanowił wzorzec dla innych czego potwierdzeniem może być kilkaset jego wydań jakie ukazały się do współczesnych czasów.

Maciej Wawrzyniak
Dział Zbiorów Specjalnych



Mozemy się pochwalic takimi kolekcjami jak:

- biblioteka rodziny Bismarck – Osten z Plotów, jedna z bogatszych w zbiór piśmiennictwa pomorsko-żmawczego;
- fragmentem biblioteki rodziny York z Olesniczki;
- biblioteka Wallenberg-Bibliothek z Kamiennej Góry;
- Carolath-Beuthen z Siedliska;
- bibliotekami szkolnymi (niekiedy i książkami z bibliotek miejskich) z Królewca, Nysy, Głogowa, Koszalina, Stargardu, Szczecina, Wrocławia;
- zespołem XVIII – wiecznych opisów podróży.

Posiadamy trzy unikatowe (w skali światowej) zespoły:

- zbiór pierwodruków M. Lutra i piśmiennictwa reformacyjnego;
- kolekcje muzykologiczne Philippa Spitty;
- zbiór druków, ulotek, plakatów, afiszy i czasopism Georga Friedländera, z okresu Rewolucji 1848 - Wiosny Ludów.

Największe ilościowo wydają się zasoby dotyczące starszej literatury z zakresu medycyny, filologii klasycznej i neofilologii (w tym także niemieckiej), historii i teorii literatury, piśmiennictwa religijnego, bibliistyki, źródeł historycznych, opracowań z zakresu historii i literatury dotyczące Francji, Włoch i Szwajcarii, a także opracowań poświęconych różnym zawodom i rzemiosłom, prawu pracy, polityce (w tym także historyczne piśmiennictwo socjalistyczne), filozofii, dzieł treści ogólnej, w tym pokazny zasób słowników językowych, piśmiennictwa księgoznawczego, opracowań dotyczących sztuki. Zgromadziliśmy także warty zainteresowania zbiór niemieckich atlasów historycznych i map. Ciekawy i wielotematyczny jest zespół czasopism wydawanych w języku niemieckim (zarówno historycznych, jak i współczesnych), taki jak choćby wytwórny „PAN”.

Trudno w tym krótkim, nie mającym charakteru dokumentacyjnego opracowaniu, wyliczyć wszystkie ciekawe i wartościowe pozycje przechowywane w zbiorach naszej biblioteki.

Mozemy się zapewne pochwalic choćby :

- niemieckim wydaniem kompendium historycznego Hartmanna Schedla „Liber Chronicorum” (Kronika świata), wydany u A. Kobergera w 1493 r., z recznie kolorowanymi drzeworytami;
- egzemplarzem Nowego Testamentu (Das Neue Testament) w tłumaczeniu M. Lutra z oryginalnymi grafikami L. Cranacha i braci Holbeinów z 1524 r.;
- pierwodrukami utworów Johanna Wolfganga Goethego;
- czy wspomnianym już, o najwyższym poziomie sztuki edytorskiej i graficznej komplecie czasopisma „PAN”.

Zbiory piśmiennictwa niemieckiego dobrze służą w pracy dydaktycznej studentom germanistyki i innych kierunków studiów) oraz jako warsztat pracy badawczej kadrze naukowej U.L.

Są przedmiotem licznych prac naukowych, jak choćby wspomniana już kolekcja P. Spitty, opracowana przez profesora Oxfordu Christopha Wolffa, pierwodruki Marcina Lutra, czy ostatnio opracowana przez pracownika naukowego współpracującego z UL Uniwersytetu z Giessen i łódzkiej germanistki –praca o opisach podróży.

Aktualnie, zbiory przemieszczane, a pochodzące z bibliotek berlińskich stały się przedmiotem współpracy BUL z Biblioteką Uniwersytetu Sztuki i Zentral - und Landesbibliothek z Berlina, w ramach wspólnych projektów badawczych mających na celu udostępnienie światowej nauce te rozdzielone kolekcje (P. Spitty i G. Friedländera).

Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi jest powszechnie dostępna i otwarta na wszelkie propozycje współpracy i pomoc w wykorzystaniu posiadanego piśmiennictwa niemieckiego do celów dokumentacyjnych, propagandowych, dydaktycznych, popularyzatorskich, oświatowych, wystawienniczych i badawczych.

Jerzy Andrzejewski
Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego



² Ch. Wolff, From Berlin to Łódź. The Spitta Collection Resurfaces. - Notes 1989 46 Vol. S. 311-327.

³ C. Hilmes, M. Kubisiak, Deutschsprachige Reiseliteratur des achtzehnten Jahrhunderts in Łódź. - Aus dem Antiquariat 2003 Ausg. 5 s. 329 – 342.

ZBIORY NIEMIECKOJEZYCZNE WiMBP DOTYCZACE HISTORII LODZI I REGIONU ŁÓDZKIEGO

Druki niemieckie od początku istnienia Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi stanowiły znaczącą część jej zbiorów. Sposoby pozyskania publikacji niemieckich czy też niemieckojęzycznych do księgozbioru Książnicy wpisują się bezpośrednio w jej historię.

Powołana w 1917 r. Biblioteka Publiczna od pierwszych swoich dni korzystała z „Zarządzenia o dostarczaniu egzemplarzy obowiązkowych bibliotekom publicznym”, które obowiązywało na terenie gubernatorstwa warszawskiego od 29.11.1916 r. Na mocy tego dokumentu otrzymała przywilej nieodpłatnego otrzymywania wszystkich druków z terenu objętego zarządzeniem. Do końca wojny z tego źródła wpłynęły do łódzkiej biblioteki 2074 dzieła. Znaczną część zbiorów biblioteki stanowią dary od jej czytelników, wydawców, naukowców, przemysłowców, towarzystw i instytucji. Z liczby 65.000 tomów zgromadzonych tuż przed rozpoczęciem II wojny światowej, w 1945 r. pozostało 70%. W 1945 r. zabezpieczono zbiory Stadtbücherei Litzmannstadt oraz część księgozbioru prywatnego Biedermannów. W latach pięćdziesiątych ze 150-tysięcznego zbioru książek poniemieckich znaczna część druków wprowadzono do zbiorów, część przekazano do centralnej składnicy w Katowicach, a resztę selekcjonowano jako makulaturę. W latach 60-tych i 70-tych ubiegłego stulecia znaczna część dokumentów nabywano w antykwariatach i na aukcjach, dokonywano też licznych zakupów zagranicznych. Obecnie kontynuowany jest zakup wydawnictw encyklopedycznych, warto w tym miejscu wspomnieć encyklopedię wydawaną w latach 1986-1996 w Mannheim przez wydawnictwo Brockhaus czy też pomnikowe dzieło Allgemeine Kunst Lexicon - K. G. Saura. Innym źródłem wpływu druków niemieckich jest wymiana krajowa i międzynarodowa, chociażby z Martin-Optiz-Bibliothek z Herne, dzięki której uzyskano ostatnio kilka niemieckich książek, głównie O. Heikego i O. Kossmanna.

W murach biblioteki znajdują schronienie stare druki wydawane przez niemieckich drukarzy i wydawców, monumentalne wydawnictwa encyklopedyczne czy informacyjne, nuty i czasopisma, a przede wszystkim źródła do dziejów regionu łódzkiego dokumentujące aktywność społeczności niemieckiej, dzięki której niewielkie miasteczko, zamieszkiwane w 1820 r. przez 767 mieszkańców, zostało przekształcone, w zaledwie kilkadziesiąt lat, w potężny ośrodek przemysłowy liczący w 1914 r. ponad 550 tysięcy mieszkańców.

Jednym z najcenniejszych druków muzycznych znajdujących się w Dziale Zbiorów Muzycznych jest „Männerchöre zum Gebrauch der evangelischen Missionschule in Basel” E. Hauschilda z 1868 r. Ten zbiór pieśni na chór męski wyróżniają pieczęcie Towarzystwa Śpiewaczego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego św. Trójcy w Łodzi. Z 1821 r. pochodzi podręcznik do nauki śpiewu: „Chorgesangschule” M. T. Pfeiffera i H. G. Rageli, zaś z 1776 r. dramat muzyczny: „Abraham auf Moria” J. H. Rolle.

Zbiór czasopism biblioteki, liczący ponad 13.000 tytułów, obejmuje 847 pozycji, w których głównym językiem tekstu jest język niemiecki. 54 z nich to czasopisma XIX-wieczne, w tym także te, które na stałe wpisały się w historię Łodzi i jej okolic. Niemieckie czasopisma wydawane w Łodzi to dzienniki i pisma społeczne, urzędowe, polityczne, gospodarcze, religijne, szkolne, kulturalne oraz naukowe. Stanowiły one znaczący element opinotwórczy, kształtujący postawy Niemców wobec władz rosyjskich, niemieckich a następnie polskich. W zbiorach Książnicy znajdują się między innymi: „Łódzki Anzeiger” z 1863 r. gazeta wyd. przez J. Petersilge; „Evangelisch-Lutherisches Kirchenblatt” pastora W. P. Angersteina; „Handels- und Industrieblatt. Neue Łódzki Zeitung” organ mniejszości niemieckiej, partii Konstitutional-Liberale Partei Deutschsprechender, założony w 1902 przez A. Dreilinga i A. Milkera; z 1910 r. pochodzi „Łódzki Textilmarkt” Związku Przemysłowców Łódzkich; czasopismo kulturalne reprezentuje „Freie Bühne” miesięcznik poświęcony literaturze i teatrowi; „Deutsche Post” wydawał w czasie I wojny światowej Związek Niemiecki dla Łodzi i Okolic założony przez A. Eichlera, przywódcy Aktywistów Niemieckich; „Deutsche Łódzki Zeitung” wydawany przez G. Kleinow; „Freie Presse” („Łódzki Freie Presse”) gazeta powstała w 1918 w wyniku zaangażowania środków finansowych pochodzących z Rzeszy. Z okresu między wielkimi wojnami pochodzą także: polityczno-gospodarcza gazeta „Der Volksfreund” oraz „Łódzki Volkszeitung”, pismo Niemieckiego Związku Narodowego „Der Deutsche Weg”. Ze współczesnych i prenumerowanych na bieżąco tytułów biblioteka udostępnia tygodnik Stern oraz dwutygodnik Deutschland.

Katalog komputerowy książek obejmujący ponad 103.000 rekordów najnowszych publikacji zgromadzonych w bibliotece (katalog rejestruje obecnie około 25 % z blisko 500.000 książek), wykazuje 2003 pozycje w języku niemieckim na 2835 takich, w których język niemiecki współwystępuje także z innymi. Należy jednak podkreślić, że katalog ten obejmuje w większości wpływy do biblioteki z końca lat 80-tych do dzisiaj, a więc jedynie najnowsze nabytki z ostatnich dwudziestu lat. Większość wydawnictw niemieckich wprowadzono w latach wcześniejszych jest nie objęta jeszcze komputerową rejestracją. Historyczny już, kłamrowy katalog systematyczny książek obejmujący sygnatury księgozbioru zasadniczego od nr 1 do 100.000 rejestruje 176 niemieckich książek związanych z Łodzią i województwem łódzkim.

Do najcenniejszych niemieckich publikacji, z punktu widzenia roli jaką pełnią one jako dokumenty i źródła do dziejów oraz historii miasta należą te, które przechowywane są w Dziale Zbiorów i Bibliografii Regionalnej,

Druga pod względem wieku niemieckojęzyczna mapa w zbiorach jest mapa „**Neueste Post-Karte durch ganz Deutschland, Helvetien, Ober Italien, Oestreich, Ungarn, Pohlen, Preussen, Danemark, Holland und Frankreich bis Paris**”, sygn. K 32. Jest to czarno-biała podklejona na płótnie mapa o wymiarach 61x70 cm autorstwa C.F. Ulricha wydana przez Friedricha Wilmansa we Frankfurcie nad Menem w 1826 r. Mapa składa się z 36 fragmentów o wymiarach 15 x 11,5 cm podklejonych na płótnie w ten sposób, że po złożeniu tworzy mieszczącą się w tekturowym etui mapę kieszonkową. Na mapie zaznaczono granice polityczne państw i przedstawiono przebieg szlaków pocztowych na obszarze Niemiec, Szwajcarii, północnych Włoch, Austrii, Węgier, Polski, Prus, Danii, Holandii i wschodniej Francji. Szlaki pocztowe podzielono na kilka kategorii ważności. W zależności od rodzaju poczty za pomocą której odbywał się transport listów, przesyłek i osób szlaki pocztowe podzielono na te przeznaczone dla poczt pieszych, konnych, wózkowych, nadzwyczajnych poczt listowych (tzw. sztafet) i ekstrapoczt. Poczty piesze kursowały na bocznych traktach i służyły wyłącznie do przysyłania korespondencji i gazet. Na ważniejszych traktach kursowały znacznie szybsze poczty konne i poczty wózkowe jednokonne. W wypadkach wymagających szczególnego pośpiechu uruchamiane były nadzwyczajne poczty listowe, czyli sztafety. Poczty wozowe służyły do transportu osób i do transportów kupieckich. Oprócz tego na szlakach pocztowych oznaczono czas potrzebny do przebycia odległości między poszczególnymi przystankami.

Innymi ciekawymi przykładami map niemieckojęzycznych w zbiorach kartograficznych WiMBP w Łodzi są mapy w formie składanych harmonijek.

Pierwsza z nich jest mapa „**Panorama des Rheins: Mainz bis Köln**”, sygn. K 137 autorstwa Friedricha Wilhelma Delkeskampsa wydana we Frankfurcie nad Menem w 1840 r. Jest to czarno-biała mapa w formie składanej harmonijki o wymiarach **23x222 cm !!!** wykonana w technice stalorytu przedstawiająca panoramę Renu od Mainz do Kolna. Mapa bardzo szczegółowo prezentuje krajobraz wzdłuż biegu rzeki: wsie i miasta z ich architekturą, zamki i pałace z fortyfikacjami, zagospodarowanie terenu (las, pola, sady), ukształtowanie powierzchni terenu, komunikacje (drogi, mosty, porty). Do mapy dołączony jest szczegółowy przewodnik turystyczny w języku niemiecki, angielski i francuski opisujący atrakcje turystyczne rozmieszczone wzdłuż biegu Renu.

Drugim tego typu obiektem w naszych zbiorach jest atlas „**Malerischer Reise-Atlas des Rheins von Basel bis zum Meere, nebst Supplement-Blatt: Theile von Holland und Belgien, und die Dampfschiff-Verbindungen mit England enthaltend. Ein Wegweiser für Dampsschiff-, Post-, Gisinbahn- und andere Reisende. Nach der Natur gezeichnet, mit Randbildern, Städteplänen und kurzer Erklärung (Atlas pittoresque du Rhin depuis Bâle jusqu'à la Mer, avec supplements conteanis des Parties de la Hollande et de la Belgique, de même que les correspondances des bateaux à vapeur l'Angleterre. Guide complet des Voyageurs pour les bateaux à vapeur, les postes et chemins de fer. Dessiné d'après nature, avec plans villes, vues de bâtimans et explications.)**”, sygn. K 544 Jest to ilustrowany atlas autorstwa Friedricha Wilhelma Delkeskampsa wydany we Frankfurcie nad Menem w [1844] r. Atlas na formie rozkładanej harmonijki o wymiarach **29 x 211cm !!!** prezentującej panoramę Renu od Basel do ujścia do morza. Jest to czarno-biała mapa wykonana w technice stalorytu. Mapa prezentuje szczegółowo krajobraz fizyczny, ukształtowanie powierzchni terenu (rzeźba terenu), komunikacje (drogowa, kolejowa, śródlądowa i morska), plany miast oraz rysunki najważniejszych zabytków i atrakcji turystycznych wzdłuż biegu Renu.

Kolejnym interesującym przykładem niemieckojęzycznych zbiorów kartograficznych WiMBP w Łodzi jest „Physikalischer Atlas . Eine Unter Der Fördernden Anregung Alexander's von Humboldt Verfasste, Sammlung Von 93 Karten, auf denen die hauptsächlichsten erscheinungen der anorganischen und organischen natur nach ihrer geographischen verbreitung und vertheilung bildlich dargestellt sind“, sygn. K 308.

Wśród wizerunków władców, których genealogia związana jest z terenem dzisiejszych Niemiec ciekawym przykładem jest **Portret Chrystiana VI (1699-1746)** [miedzioryt, papier, sygn. G.413]. Chrystian VI z dynastii Oldenburgów, król Danii i Norwegii, był wnukiem Chrystiana V, synem Fryderyka IV. Jego pradziad Fryderyk III pochodził z niemieckiego rodu hrabiów Oldenburga, który dał początek dynastii królewskich w Danii, Norwegii, Szwecji, Grecji, Islandii oraz linii książąt Szlezwika-Holsztynu. Portretowany ukazany został w popiersiu na wprost, wpisanym w owalną ramę naśladowczą drewniane ramy obrazów, ustawioną na cokole. Monarcha ubrany jest w kirys, przepasany wstęgą orderową, z narzuconym na ramie królewskim płaszczem obszytym gronostajem i udekorowanym gwiazdą Orderu Danneborga, pod szyją ma przewiązany zabot, na głowie fryzowana peruka. Autorem pracy jest nieokreślony rytownik czynny w I połowie XVIII stulecia. Portret jest przykładem wizerunku idealizowanego, bowiem jak wiadomo z przekazów historycznych, król nie należał do osób urodzanych.

Galerie władców niemieckiego obszaru językowego zamyka szczególnie polonik jakim jest **Portret Augusta III (1696-1763)** [miedzioryt, częściowo punktowany, papier, sygn. G.414]. Król Polski i Elektor Saski z dynastii Wettinów, syn Augusta II (zw. Mocnym) i Katarzyny Eberhardyny z bocznej linii Hohenzollernów, ukazany został do pasa w owalnej ramie wspartej na cokole, w ujęciu na wprost, w gronostajowym płaszczu narzuconym na zbroję, z orderem Złotego Runa i w krótkiej fryzowanej peruce na głowie. Pod owalem znajdują się herby Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Polski i Augusta III jako elektora Saksonii zwieńczone królewską koroną. Autorem pracy pochodzącej z 1742 roku jest grafik i rytownik wywodzący się ze słynnej rodziny lipskich grafików

Johann Martin Bernigeroth (ur. 1713 – zm. 1767). Jego ojcem był nadworny rytownik Augusta II i Augusta III – Martin Bernigeroth. Johann Martin oprócz pracy rytowniczej zajmował się także wydawaniem modnych w owym czasie francuskich rycin oraz grafika reprodukcyjna i ilustracja książkowa. Uprawiał głównie technikę miedziorytu i był autorem licznych portretów, w tym między innymi wizerunków Augusta III. Opisywana rycina jest znakomitą przykładem grafiki ilustracyjnej i zamieszczona została jako frontispis w dziele Gottfrieda Lengnicha: *Ius publicum Regni Poloni*. (Tomus I, Gedani: Ioannis Henrici Rudiger, 1742).

Mimo, iż grafika niemiecka XIX i XX wieku w naszych zbiorach nie stanowi przedmiotu niniejszego opracowania (a jej zespół z tego okresu jest niewielki pod względem ilościowym), warto na zakończenie wspomnieć o licznych przedstawieniach portretowych w technice miedziorytu autorstwa *Friedricha Wilhelma Bollingera* (1777-1825) pochodzących z XIX stulecia, czy ***Widokach Gdańska z połowy XIX wieku*** wykonanych w technice stalorytu przez *Alberta Henry Payne’a* (1812-1902) i *Henrego Winklesa* (zm. po 1840) według rysunków *Bernharda Petersa* (1817-1866), a także o interesującym zespole 15 akwafort *Karla Maxa Schultheissa* (1885-?) stanowiącym ilustrację inspirowaną utworem ***Z życia nicponia***, poety i prozaika doby romantyzmu barona *Josepha von Eichendorffa*.

Lukasz Grzejszczak
Dział Zbiorów Specjalnych



MAPY NIEMIECKOJEZYCZNEGO OBSZARU JĘZYKOWEGO W ZBIORACH KARTOGRAFICZNYCH WiMBP W ŁODZI

W liczących blisko 7000 obiektów zbiorach kartograficznych Działu Zbiorów Specjalnych WiMBP znajduje się ok. 900 map oraz atlasów niemieckojęzycznych.

Najstarsza niemieckojęzyczna mapa jest datowana na XVIII w. mapa **„Das Konigreich Preussen: Nebst den Polnischen Antheil“**, sygn. KS 295. Jest to czarno-biała mapa Prus wykonana w technice miedziorytu o wymiarach 16,5 x 24,7 cm wydana prawdopodobnie przez Johanna Georga Schreibera w Lipsku ok. 17-?. Mapa pochodzi prawdopodobnie ze zbioru map wydanego pod wspólnym tytułem **„Atlas selectus von allen Koenigreicher und Laendern der Welt“**. Mapa przedstawia obszar Prus. Nad tytułem widoczny jest herb Prus, a w górnej środkowej części mapy – róża wiatrów.

Najstarszym jest zaledwie siedmiostronicowy druczek okolicznościowy „Gesang zur Weihe des neuerbauten Meisterhauses der Löblichen Weberinnung zu Lodz am 3ten September 1839” pastora Metznera z 1839 r. wyd. przez Evangelischen Gemeinde w związku z oddaniem do użytku Domu Tkacza.

Wśród książek poświęconych gospodarce i finansom trzeba wymienić statuty i sprawozdania z działalności banków, towarzystw kredytowych i akcyjnych, opracowania dotyczące historii przemysłu, jego struktury i organizacji produkcji.

Do najciekawszych należy publikacja „Die polnische Textil-Industrie (ihre Entwicklung von 1816-1927)” autorstwa E. Fuchsa wyd. w 1928 r. Jest to opis historii przemysłu od jego początków w 1816 do roku 1927. Odnajdziemy tutaj także historie miast, m.in. Łodzi, Zgierza, Pabianic, Zdunskiej Woli, Aleksandrowa, Konstancyna, Tomaszowa Mazowieckiego i Ozorkowa, stosunek administracji państwowej do bieżących wydarzeń politycznych, aspektów finansowych, handlowych, prawnych, konkurencji, dotyczących transportu, zatrudnienia, organizacji pracy, powstawania nowych i upadku starych galezi przemysłu tekstylnego.

Szereg publikacji z okresu I poł. XX w. porusza zagadnienia migracji ludności z Niemiec skuszanej polityką osadniczą prowadzoną na terenach wokół Łodzi. Charakter tych opracowań pokazuje jak tereny te w krótkim czasie stały się dla osadników nową ojczyzną. Do najważniejszych można zaliczyć: „Das deutsche Polen”, „Deutsche Gaue in Mittelpolen”, „Das alte deutsche Lodz”, „Pabianitz : Geschichte des Deutschtums einer mittelpolnischen Stadt und ihrer Umgebung“ „Ein Lodzer Heimatbuch“ oraz „Lodz Gelobtes Land : von deutscher Tuchmachersiedlung zur Textilmetropole im Osten” z 1988 roku.

Pomocą w poszukiwaniach genealogicznych mogła służyć książka A. Lattermanna: „Einführung in die deutsche Sippenforschung in Polen” z 1937 r. Zawiera ona szereg wskazówek pomocnych w ustalaniu historii rodzin niemieckich, wskazując miejsca przechowywania źródeł i dokumentów z nimi związanymi.

Trudne sąsiedztwo głównych nacji budujących potęgę przemysłową Łodzi opisuje praca A. Eichlera „Deutschtum im Schatten des Ostens” wyd. w 1942 r. w Dreźnie oraz publikacja „Polen, Deutsche und Juden in Lodz 1820-1939 : eine schwierige Nachbarschaft” z 1999 r. pod red. J. Hensela. Na uwagę zasługuje także tom „Lodzer Typen” autorstwa B. Teplitzkiej z 1913 r. przedstawiający w barwny sposób sylwetki i postawy Łodzer-menschów. Z 1979 r. pochodzi opracowanie M. Pfannstiel „Łódź mehr denn je gelobtes Land” prezentujące współczesną i literacką panoramę miasta. Historie teatru omawia rozprawa L. Müllera, wyd. w 1965 r., „Das Deutsche Theater in Lodz 1867-1939 : ein Zeugnis Schicksalhafter Deutscher Kulturpflege”.

Najliczniejszą grupę z przełomu XIX i XX w. stanowią druki okolicznościowe związane z jubileuszami przeróżnych stowarzyszeń, instytucji i organizacji. Publikacjami swoje rocznice świętowały m. in.: towarzystwa śpiewacze z Pabianic, Zgierza, Konstancyna i Łodzi, cech tkaczy: Webermeister-Innung; towarzystwo dobroczynne: Lodzer Christlicher Wohltätigkeits-Verein; dom dziecka: Evangelische Waisenhaus; straż pożarna: Lodzer Freiwillige Feuerwehr; kościoły i parafie ze Zdunskiej Woli, Aleksandrowa, Pabianic, Brzezina, Łodzi; szkoły: Lodzer Deutsche Gimnasium, Gymnasium von A. Rothert, Rey-Volksschule nr 5 z Tomaszowa.

Wśród wydawnictw informacyjnych znajdujemy tom pierwszy bibliografii Kraju Warty w opracowaniu H. M. Meyera z 1943 r., 4 książki telefoniczne z 1940, 1942 i 1944 r., w tym „Amtliches Fernsprech-Verzeichnis für das Ortsnetz Litzmannstadt” oraz „Fernsprechverzeichnis der Verwaltungen und Betriebe der Stadt Litzmannstadt”. Opublikowana przez H. Schwarza księga adresowa Pabianic: „Amtliches Strassen-Verzeichnis der Stadt Pabianice” oraz „Polen Adressbuch” - księga adresowa przemysłu, handlu i rolnictwa z 1917 r. wyd. w Berlinie w oficynie R. Mosse. Wspomnieć warto także księgi adresowe firm niemieckich zajmujących się sprzedażą książek „Adressbuch des Deutschen Buchhandels” z 1914 r. Zawiera ona nie tylko spis firm z obszaru niemieckojęzycznego w Europie zajmujących się handlem książkami, ale i również przeróżnych firm specjalistycznych, które rozwinęły się w oparciu o przemysł drukarski i ówczesny ruch wydawniczy. „Katalog der deutschen Bücher der Leihbibliothek von Ludw. Fischer” to spis, w większości niemieckich książek, z księgarni i wypożyczalni znajdujących się przy ul. Piotrkowskiej nr 48.

Publikacje z geografii i geologii to wydawnictwa z okresu wcielenia Łodzi i obszarów wokół niej do III Rzeszy. Przedmiotem prac W. Geislera czy H. Schütze jest geografia fizyczna tych terenów zaś autorstwa P. W. Thomsona geologia historyczna Kraju Warty oraz dorzecza rzeki Warty. Odmienny charakter ma publikacja „Land an der Warthe” H. Mullera-Schwanneke w poetycki sposób przedstawiająca wschodnie tereny Rzeszy. Malarska wizja Kraju Warty znajdujemy w albumie „Der Warthegau Landschaft und Siedlung in Werken Deutscher Maler” wydanym w 1943 r. Spójrzanie Niemców na współczesną Łódź prezentuje wydawnictwo „Łódź eine Stadt zwischen Mythos und Realität” autorstwa T. Elma i G. Limberga. Fotografowie spojrzeli na miasto jesienią 2003 r., dostrzegając jego piękno ale i również istniejące kontrasty. Dla niemieckiego wydawnictwa Blickfett druk tego dwujęzycznego albumu wykonano w Łodzi.

Okresu I wojny światowej dotyczy drukowane gotykiem: „Der Durchbruch bei Brzeziny” E. Eilsbergera wydane w 1939 r., „Der Löwe von Brzeziny” T. Jakobsa z 1938 oraz „Die Schlacht bei Lodz” von Wulffena z 1918 r. Eilsberger opisując wydarzenia z listopada 1914 r., przedstawia działania poszczególnych oddziałów i jednostek wojsk niemieckich, bitwy i potyczki toczące się z wojskiem rosyjskim oraz rejestruje miejsca pochówku pole-

Zupełnie odmienny charakter, od tych gloryfikujących niemieckiego żołnierza, mają publikacje dotyczące II wojny światowej, których głównym akcentem jest martyrologia ludności żydowskiej, cygańskiej i polskiej oraz pragnienie rozliczenia się z przeszłością. Z okazji wystawy jaka odbyła się we Frankfurcie nad Menem w 1990 r. poświęconej łódzkiemu Getto Jüdisches Museum wydało w Wiedniu prace zbiorowe: „Unser einziger Weg ist Arbeit” pod red. H. Loewy i G. Schoenbernera. W tej bogato ilustrowanej publikacji, przedstawiono szczegóły ówczesnego życia i gehenne ludności żydowskiej i cygańskiej. Książka ukazująca codzienność tamtych lat w Łodzi jest zbiór reportażów i esejów Oskara Singera zatytułowany „Im Eilschritt durch den Gettotag...”. Singer został w 1941 roku deportowany z Pragi do Litzmannstadt Getto, gdzie rozpoczął pracę przy redagowaniu Kroniki Getta Łódzkiego. W 2004 r. w Göttingen wydano „Letzte Tage. Die Łódzer Getto-Chronik Juni/Juli 1944“, zawierająca kronikę jego ostatnich miesięcy. Warto wspomnieć o innych edycjach Kroniki dostępnych w bibliotece, zwłaszcza o wersji angielskiej z 1984 roku wydanej przez Uniwersytet Yale pod red. L. Dobroszyckiego, obejmującej wszystkie lata istnienia getta oraz o polskim dwutomowym wydaniu z lat 1965-1966, w opracowaniu D. Dąbrowskiej i L. Dobroszyckiego, obejmującym okres styczeń 1941 - grudzień 1942. Praca zbiorowa „Chelmno / Kulmhof. Ein vergessener Ort des Holocaust?”, wyd. przez M. Strucka w 2001 r., w Bonn poświęcona jest historii obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem. W publikacji tej znajdujemy próby odpowiedzi na pytanie, co legło u źródeł niemieckich planów eksterminacji podbitych narodów. Praca zawiera relacje z przesłuchan odpowiedzialnych za masowe likwidacje Żydów, listy uwięzionych, plan obozu. „Wenn sich Vergangenes zunehmend mit Nacht bedeckt...” - „Gdy przeszłość coraz bardziej oddala się w noc” S. Berg to wydane we Frankfurcie nad Menem w 2000 r. to niemiecko-polskie wydawnictwo poświęcone społeczności żydowskiej, językowi, gminie i jej losom sprzed i w trakcie II wojny światowej. Praca zawiera także historyczne fotografie Litzmannstadt Getto zestawione ze współczesnymi zdjęciami tych samych miejsc.

Osobną kategorię stanowi literatura wspomnieniowa, wśród której warto odnotować autobiografie O. Heikego „Leben im deutsch-polnischen Spannungsfeld”, a także „Das Stadtarchiv in Łódź, insbesondere während der Jahre 1939-1945” omawiająca jego działalność w tym okresie. „Es begann in Polen : Erinnerungen eines Diplomaten und Ostforschers” to autobiografia nauczyciela, geografii i dyplomaty E. O. Kossmanna. Tegoz autora praca doktorska „Łódź : eine historisch-geographische Analyse” ukazała się w 1966 r. w Würzburgu, po 34 latach od jej obrony na UJ w 1932 r. Wspominając Kossmanna należy wymienić także dwutomowy zbiór artykułów i rozpraw z lat 1929-1995 wydany w 1997 r. stanowiący przegląd jego piśmiennictwa. Zupełnie inny charakter mają wspomnienia O. Rosenfelda opisane w „Wozu noch Welt” z 1994 r., który razem z wspomnianym O. Singerem tworzył zapisy Kroniki Getta w Łodzi czy też A. Scheffel „Łódź – Geschichte (n)” z 2004 r. sięgającej pamięcią okresu swego dzieciństwa spędzonego w przedwojennej i wojennej Łodzi do 1946 r., kiedy to opuszcza miasto uciekając do Niemiec.

Biblioteka od kilku lat digitalizuje swoje najcenniejsze zbiory. Wśród publikacji przeniesionych technika skanowania na nośnik elektroniczny znajdują się także te, które zostały opisane w niniejszym artykule.

Piotr Setkowski, Maria Lalek
Dział Zbiorów i Bibliografii Regionalnej



NAJSTARSZE I NAJCIĘKAWSZE GERMANICA W MUZEUM KSIĄZKI DZIECIECEJ

W liczącym dziś 14 373 woluminy księgozbiórze Muzeum Książki Dziecięcej znajduje się 514 pozycji niemiekojęzycznych, co stanowi 4,15 % całości zbioru. Do omówienia wybraliśmy obiekty nie tylko najstarsze, ale i rzadkie. Nie posiada ich w swoich zbiorach Biblioteka Narodowa.

Za twórcę literatury dziecięcej w Niemczech uważany jest **Joachim Heinrich Campe** - pedagog, wydawca i pisarz dla dzieci żyjący w latach 1746 - 1818.

Ten wywodzi się ze szkoły filantropistów - deista i racjonalista - wierzył w wielki wpływ wychowania na kształtowanie się charakteru młodego pokolenia. Kładł nacisk na obudzenie w uczniach ciekawości i miłości do ludzi i przyrody, zwracał uwagę na przekazywanie praktycznej wiedzy o świecie.

Od 1781 roku prowadził w Hammerdeich pod Hamburgiem zakład wychowawczy, gdzie wcielał w życie swoje idee pedagogiczne. W pięć lat później, w roku 1786 został powołany na radcę szkolnego w Brunshwiku dla zreorganizowania systemu edukacyjnego. Jednocześnie objął w zarząd księgarnię nakładową domu sierot i uczynił ją ogniskiem do krzewienia postępowych zasad pedagogicznych, opartych na poglądach Locke’a, Rousseau i Basedowa. Organem do ich szerzenia było wydawane przez niego czasopismo *Allgemeine Revision des gesamten Schul und Erziehungswesens* (16 tomów wydawanych w latach 1785-91), w którym publikowali swoje prace najwybitniejsi ówczesni pedagodzy.

Fryderyka V. Karl Ludwig ukazany został w popiersiu zwróconym ¾ w prawo, w owalu wpisanym w prostokąt.

Książę ubrany jest w zbroję, przepasana wstęgą orderową, na ramiona ma wyłożony płaski koronkowy kołnierz, na głowie długie fryzowane włosy. W owalu otaczającym wizerunek umieszczono tekst dotyczący portretowanego, a pod kompozycją znajduje się herb. Autorem pracy jest nieokreślony rytownik niemiecki czynny w I połowie XVII wieku.

W grupie wizerunków władców Palatynatu i Bawarii, jakie wchodzi w skład naszych zbiorów, aż 11 przedstawia Maximiliana II Emanuela. Z pośród nich wybrałem następujące prace:

Portret Maximiliana Emanuela (1662-1726) [miedzioryt, papier, sygn. G.557]. Portretowanym jest książę elektor bawarski, generalissimus, wielkorządca hiszpański w Niderlandach z dynastii Wittelsbachów. Był wnukiem Maximiliana I, a synem elektora Ferdynanda Marii i Henriety Adelaidy di Savoia z dynastii Sabaudzkiej. Rycina ukazuje charakterystyczne ujęcie portretowe ograniczone do popiersia w owalnej ramie utworzonej z listów laurowych, wpisanej w prostokąt, ustawionej na cokole. Książę na zbroję narzucony ma gronostajowy płaszcz książęcy, pod szyją koronkowy zabot, na głowie długa fryzowana peruka, pod owalem ramy tarcza herbowa, zwieńczona koroną. U dołu rozdzielony herbem napis odnoszący się do portretowanego.

Twórca tego przedstawienia jest *Leonhard II Heckenauer* (ur.1650/60 – zm.1704). Pochodził on ze znanej rodziny złotników i rytowników z Augsburga działającej w XVII i XVIII w. Sławę zdobył jako autor portretów wybitnych osobistości oraz reprezentacyjnych wizerunków członków rodziny książęcej i książąt elektorów Bawarii. Jego prace miały ostry, linearny charakter, a obok portretów powstawały liczne ilustracje, prace ornamentalne, sceny religijne i kompozycje wzorowane na sztuce antyku.

Odmienność ujęcia modelu w popiersiu prezentuje drugi **Portret Maximiliana Emanuela**, datowany na rok 1717 [mezzotinta, papier, sygn. G.559]. Owalna rama z listów laurowych, naśladująca drewniane ramy obrazów, umieszczona została na cokole. Książę zwrócony jest ¾ w lewo, ukazany został w zbroi, na którą narzucono płaszcz gronostajowy, pod szyją ma przewiązany zabot, na głowie wielka peruka zakończona puklami, na szyi na ozdobnym lancuchu zawieszony order Złotego Runa. Pod owalną ramą znajduje się tarcza herbowa – podtrzymywana przez dwa lwy - zwieńczona koroną i ujeta po bokach wiazkami listów palmowych oplecionych wstęgą, u dołu panoplia, zaś owal z portretem otula pofałdowana draperia podtrzymywana u góry przez uskrzydłoną alegoryczną postać Sławy, która dmie w trąbę. Autorem ryciny jest malarz i grafik *Elias Christophor Heiss* (ur.1660 – zm.1731), który po krótkim okresie uprawiania malarstwa i pracy dla dworu w Berlinie związał swe losy z Augsburgiem. Był głównie autorem portretów i scen religijnych. Ten interesujący w swej wymowie portret jest przykładem grafiki reprodukcyjnej, bowiem wzoru dla kompozycji *Heissa* dostarczyła praca malarza, grafika i teoretyka sztuki *Johanna Georga Bergmüllera* (ur. 1688 – zm.1762).

W gronie pozostałych wizerunków elektora Bawarii interesującym przykładem grafiki propagandowej jest **Apoteoza rządów Maximiliana Emanuela** [miedzioryt, papier, sygn. G.700]. Rozbudowana scena alegoryczna o bogatym programie ikonograficznym przedstawia apoteozę rządów księcia. W medalionie podtrzymywanym przez alegoryczną postać Władzy w otoczeniu portretów antenatów znajduje się wizerunek Maximiliana II Emanuela, a w dolnej partii kompozycji widzimy putta bawiące się symbolami Wojny, Pokoju, Sprawiedliwości i Nauki. Cała towarzysząca wizerunkowi księcia, galeria portretów władców Bawarii, będąca genealogicznym wywodem służy podkreśleniu jego praw do tronu. Ten sposób ideologicznego obrazowania miał eksponować potęgę, długowieczność i rolę jaką na tych ziemiach odegrała dynastia Wittelsbachów. Autorem ryciny jest grafik i rytownik

Georg Andreas Wolfgang Starszy (ur. 1631 – zm. 1716). Protoplasta dynastii malarzy i grafików. Wykonywał głównie portrety i kompozycje rodzajowe. Jako pierwszy grafik w Augsburgu uprawiać zaczął technikę mezzotinty. Dzieło to również jest przykładem grafiki reprodukcyjnej, a wzoru dla jego kompozycji dostarczyła praca znanego autora portretów, działającego w Monachium grafika, rysownika i miniaturzysty *Johanna Franca Schnabla* (ur. przed 1694 – zm.1724).

Galerie władców Bawarii zamyka **Portret Karola VII (1697-1745)** [miedzioryt, papier, sygn. G.592]. Portretowany - Karol Albert, późniejszy Karol VII elektor bawarski, król czeski, cesarz rzymsko-niemiecki pochodził również z dynastii Wittelsbachów. Był synem i następcą Maximiliana II Emanuela. W kompozycji dzieła zastosowano odmienne - od powszechnie przyjętych wówczas - ujęcie portretowe w formie rzeźbiarskiego popiersia, na postumentie wśród insygniów koronnych i panopliów. Postument otaczają kotary, u jego stóp znajdują się lwy podtrzymujące tarczę herbowa. Równie niezwykła jak rycina jest tutaj osoba autora pracy - *Georga Sigmunda Rösch* (zm.1766), który oprócz tego, że był malarzem, rysownikiem i grafikiem działającym w Augsburgu i Monachium, pełnił także funkcje kamerdynera i nadwornego rytownika księcia Clemensa Franza von Bayern.

W kolekcji grafiki jaka posiada nasza placówka do najstarszych i najcenniejszych należy niewielki zespół 72 prac powstałych między XVI a XVIII stuleciem. Na pozostała część bibliotecznych zbiorów grafiki składają się, zaś obiekty pochodzące z XIX i XX wieku.

Dokonując typologii całości zbiorów graficznych pod względem ikonograficznym (tematycznym) wyróżnić można: *sceny religijne* (nielicznie reprezentowane), *sceny mitologiczne*, *portret* (liczne obiekty z różnego czasu), *studia-postacie*, *personifikacje-alegorie-emblematy-fantastyke*, *sceny historyczne*, *sztuki i nauki*, *sceny rodzajowe*, *widoki*, *zdobnictwo i sztuka użytkowa*. Pod względem technologicznym reprezentowane są zarówno techniki druku wypukłego (drzeworyt langowy, drzeworyt sztorcowy, linoryt), wklęsłego (miedzioryt, akwaforta, sucha igła, akwatinta, miękki werniks, mezzotinta, staloryt) i płaskiego (litografia; cynkografia) oraz grafika komputerowa. Całość kolekcji liczy 788 sygnatur przy czym część z nich jest złożona i obejmuje teki; albumy; ilustrowane książki artystyczne, zaś pozostałe przyporządkowane są pojedynczym obiektom. Kolekcja mimo, iż w porównaniu z innymi zbiorami w Polsce jest niewielka i nie stanowi zwartej stylistycznej całości posiada wiele interesujących zespołów prac, wśród których pojawiają się cenne dla badacza obiekty. Z uwagi na trwające obecnie badania, których wynikiem będzie opracowanie katalogu grafiki nowożytnej w niniejszym tekście ograniczono się do szczegółowej charakterystyki wybranych germaników w tym zespole rycin, wspominając jedynie ciekawsze obiekty pochodzące z XIX i XX wieku. We wstępnej fazie badań ustalono, że na ogólną liczbę 72 obiektów, 49 rycin stanowią prace sygnowane przez artystów szkół:

niemieckiej (17 prac); francuskiej (5 prac); holenderskiej (3 prace); włoskiej (25 prac wliczając w to początkowo 23 ryciny, których niejednoznacznie rozstrzygnięta atrybucja przypisywano dotychczas Salvatorowi Rosie) i polskiej (1 praca), zaś 23 ryciny (w tym 2 rysunki) nie sygnowane przypisywane są obecnie różnym szkołom europejskim.

W gronie artystów, którzy są twórcami 49 sygnowanych rycin znajdują się reprezentanci szkół: **niemieckiej** – Johann Martin Bernigeroth, Christoph Wilhelm Bock, Andreas Geyer, J.S.L. Halle, Leonhard II Heckenauer, Christophor Elias Heiss, Johann Georg Hertel, Sigmund Gabriel Hipschman, Mathäus Küssel, Johann I lub II Pfann, Georg Sigmund Rösch, Jakob von Sandrart, Peter Paul Troschel, Heinrich Ulrich, Georg Andreas Wolfgang Starszy ; **francuskiej** – Jean Dambrun, Robert Delunay, Elie Du Mesnil, Jean Louise Charles Pauquet, Roubilac; **włoskiej** – Benedetto Drei, Marcantonio Raimondi, Salvator Rosa ; **holenderskiej** – Gaspar Huybrechts, Gerhard Ludwig Lahde, Pieter Claesz Soutman, **polskiej** – Michał Franciszek Stachowicz . W zespole grafiki nowożytnej pod względem ikonograficznym dominuje *portret* (30 prac); na drugim miejscu plasują się *studia-postacie* (25 prac); *dzieje świata oraz sztuki i nauki* (5 prac); *religia* (3 prace); *personifikacje-alegorie-emblematy-fantastyka* (3 prace); *mitologia* (2 prace); *sceny rodzajowe* (2 prace); *widoki* (2 prace).

Na zespół grafiki niemieckiej, który stanowi ok. 48 % całości zbioru składają się 34 prace, z których 17 prac jest sygnowana, a 17 to obiekty o nieustalonej dotychczas atrybucji. Pod względem tematycznym dominuje *portret* (26 prac); następnie *dzieje świata oraz sztuki i nauki* (3 prace); *studia-postacie* (2 prace); *widoki* (2 prace); *personifikacje-alegorie-emblematy-fantastyka* (1 praca).

Jak wspomniałem na wstępie w niniejszym tekście pragnę skupić uwagę odbiorców na wybranych dziełach. Za najciekawsze wśród germaników uznałem przedstawienia portretowe.

W tej grupie aż 18 prac stanowią wizerunki królów, książąt i władców z niemieckiego obszaru językowego. Pochodzą one z XVII i XVIII w., a najliczniej reprezentowane są przedstawienia książąt elektorów Bawarii i Palatynatu. Przy krótkiej charakterystyce obiektów główne kryterium stanowiła chronologia życia i panowania władców. Dlatego też jako pierwszy przywołać należy *Portret Wilhelma IV (1493-1550)* [miedzioryt, papier, sygn. G.611]. Portretowanym jest książę Bawarii z dynastii Wittelsbachów. Autor ukazał go w popiersiu na wprost, w szubie podbitej futrem, w aksamitnym berecie przyozdobionym piórami. W dłoni książę trzyma rekawiczkę symbol godności i sprawowanej władzy, ale także dumy i rycerskiej cnoty. Kompozycja wpisana została w owalną ramę ustawioną na postumencie, u góry na draperii widnieje tekst w języku niemieckim zawierający dane na temat portretowanego, które znajdują się także na szarfie pod portretem, w ramie zaś wkomponowano łacińska dewiza. Autorem ryciny jest grafik i rytownik, który w historii sztuki znany jest przede wszystkim jako twórca portretów i panoram miast – *Peter Paul Troschel* (ur. przed 1620 – zm. po 1667).

W grupie przedstawień władców panujących – podobnie jak Wilhelm IV – w XVI stuleciu wyróżnia się *Portret Johanna Kasimira (1543-1592)* [miedzioryt, papier, sygn. G.562]. Nieokreślony rytownik niemiecki czynny w XVII wieku ukazał Palatyna Renskiego z dynastii Wittelsbachów, czwartego syna późniejszego księcia elektora Friedricha III. Portret prezentuje ujęcie popiersia zwróconego profilem w lewo, wpisanego w owalną ramę. Kompozycja pracy przywodzi na myśl rzeźbiarskie medaliony, jednak mimo hieratycznego ukazania osoby księcia, nie jest ona sztywna i pozbawiona indywidualnego wyrazu.

Drugi z wizerunków Palatynów Renskich to Portret Karla Ludwiga (1617-1680) [miedzioryt., papier, sygn. G.561]. Książę elektor wywodził się z linii Pfalz-Zweibrücken dynastii Wittelsbachów, był drugim synem

Duże znaczenie wychowawcze przypisywał Campe piśmiennictwu dla dzieci. To właśnie on jako wydawca zapoczątkował w Niemczech rozwój literatury dziecięcej i młodzieżowej. Jest także autorem 16-tomowej encyklopedii pedagogicznej i jednego z pierwszych słowników języka niemieckiego.

Jego najpopularniejszym dziełem okazała się adaptacja powieści Daniela Defoe *Przypadki Robinsona Crusoe*. Ukazanie się *Robinsona* na początku XVIII wieku (w 1719 roku) było niezwykle wydarzeniem. Skrócone, kieszonkowe wydanie „pirackie” (bez podania wydawcy) wyszło jeszcze w tym samym roku i uważane jest za pierwsze ogniwo adaptacji tego utworu dla młodzieży. Utwór ten bowiem, przeznaczony przez Defoe dla dorosłych, stał się wkrótce ulubioną i poszukiwaną książką młodzieżową.

Zdecydował o tym element przygody, sensacyjna niemal akcja i postawa bohatera w nieoczekiwanych sytuacjach. Rozpoczął on odrębną gałąź powieści młodzieżowych, tzw. robinsonady, w których bohater organizuje swe życie w szczególnie trudnych warunkach izolacji, zdany na własne siły.

Joachim Campe opracował *Robinsona Crusoe* w roku 1779. W swojej robinsonadzie zatytułowanej ***Robinson der Jüngere (Robinson młodziemiec)*** dokonał licznych zmian –przede wszystkim cofnął akcję z XVII do XVI wieku, a jako miejsce urodzenia bohatera („urodziłem się w mieście Yorku, 1632 roku, w Anglii,”) podał Hamburg.

W oryginale centralne partie powieści to relacja bohatera – Campe głównym narratorem uczynił ojca rodziny, który przez trzydzieści jeden wieczorów opowiada historię Robinsona. Najpoważniejsza zmiana jest jednak nasycenie powieści nuzającymi dziś refleksjami i naukami moralnymi. Widocznie jednak odpowiadały one jakimś potrzebom ówczesnych czytelników i wychowawców, skoro jego przeróbka miała ogromne powodzenie. Przetłumaczono ją na wszystkie europejskie języki. Należała do najczęściej wydawanych adaptacji *Robinsona Crusoe* w wieku XVIII i XIX. W ciągu jedenastu lat ukazało się na przykład 21 wydań, a do roku 1884 było ich już 109.

W naszych zbiorach posiadamy trzy egzemplarze tej adaptacji, a każdy z innego stulecia. **Najstarszy i najcenniejszy to XVIII-wieczne wydanie z roku 1797:**

Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder zur allgemeinen Schule encyclopädie gehörig von Joachim Heinrich Campe. Braunschweig: in der Schulbuchhandlung, 1797.

Jest to niewielka książeczka o wymiarach 17 x 10,5 cm oprawiona w półskórkę, wydrukowana czcionkami o kroju gotyckim. Stronie tytułowej towarzyszy ilustracja przedstawiająca Robinsona w ubraniu ze skóry, z dzidą i parasolem z list. W tle widak zagrode ze zwierzętami. Jest to rycina nieznanego rytownika, reprezentanta szkoły niemieckiej, wykonana techniką miedziorytu z akwaforta.

W Polsce „Nowy Robinson”, bo tak nazwano to dziełko w polskim przekładzie, cieszył się niesłabnącą popularnością do połowy XIX wieku, o czym świadczą ciągle ponawiane wydania (pierwsze tłumaczone z francuskiego w roku 1793, potem 9 wydań, głównie w latach 1841 – 1860).

Drugi egzemplarz adaptacji Joachima Heinricha Campego pochodzi z XIX wieku – wydany został w Stuttgarcie po roku 1863:

Robinson: ein Lesenbuch für Kinder von Joachim Heinrich Campe; mit zahlreichen Textbildern von Willy Planck Stuttgart: Loewes Verlag Ferdinand Carl, [po 1863]

Jest to wydanie w dużym formacie (25 x 20 cm), w twardej tekturowej oprawie z kolorową ilustracją i wytłoczonym na złoto tytułem „Robinson”. Jest bogato zdobione. Posiada liczne czarno-białe ilustracje autorstwa Willego Plancka, niemieckiego malarza, autora scen figuralnych i pejzaży. Wydrukowane jest czcionkami o kroju gotyckim.

Trzeci egzemplarz „Robinsona” w wersji Campego to wydanie pochodzące z lat trzydziestych XX wieku :

Robinson : seine Lebensschicksale, Abenteuer und Erfahrungen ; für die Jugend bearbeitet von Joachim Heinrich Campe; Mit 6 Bunt-, 4 Ton-, 9 Voll- und 28 Textbildern von Willy Planck. 58 Auflage.

Stuttgart : Loewes Verlag Ferdinand Carl, [193-?]. (Loewes Jugend-Klassiker)

Jest to wydanie w płóciennej kolorowej oprawie wydawniczej z wizerunkiem odzianego w skóry Robinsona porwraćającego z polowania. W jednej ręce trzyma dzidę, przez ramię przewieszony ma luk ze strzałami, a w drugiej ręce niesie upolowanego ptaka. Sam tekst jest bogato ilustrowany: ozdabia go 10 kolorowych ilustracji oraz duża ilość czarno-białych rycin autorstwa Willego Plancka. Książka ma wymiary 21 x 16 cm i także wydrukowana jest czcionkami o kroju gotyckim.

W naszym księgozbiore posiadamy jeszcze jedną pozycję autorstwa Joachima Heinricha Campego.

Tym razem nie jest to adaptacja, lecz własna powieść autora, a właściwie powieści. Jest to bowiem zbiór powieści podróżniczo-przygodowych w pięciu tomach, które ukazywały się na początku XIX –ego wieku w latach 1812, 1813 i 1817.

Neue Sammlung merkwürdiger Reisebeschreibungen für die Jugend.

Neue Auflage. Mit einem Kupfer. Braunschweig: in der Schulbuchhandlung, 1812-1817

Sa to, jak pisze autor, „zebrane opisy osobliwych podróży” (dzis nazwalibysmy je „fascynującymi”), których akcja rozgrywa się w różnych krajach i na różnych kontynentach. Dosc często jest to historia rozbicia statku, np. u wybrzeży wyspy Arran w pobliżu brzegów Szkocji czy w Zatoce Świętego Wawrzynca na Oceanie Atlantyckim lub obfitująca w przygody poselska podróż - na dwór Teschu Lama w Tybecie, czy do miasta Candn na Cejlonie. Może to też być wędrowka przez południową Afrykę lub opisana w formie listów podróz przez Anglię i Francję. Jak wszystkie jego pisma dla młodzieży, powieści te mają podtekst wysoce dydaktyczny i moralizujący.

To XIX-wieczne pieciotomowe wydanie wchodziło w skład księgozbioru Dr. Alfreda Biedermanna (świadczą o tym pieczątki na kartach tytułowych.). Powieści te opracowane zostały przez introligatora: tekturowa oprawa – papier okładek marmurkowany, w odcieniu orzechowym, imituje układem nakrapiana skórę. Na grzbiecie naklejony został szyldzik z zielonego woskowanego papieru, na którym oprócz odbitych złotem ornamentów roślinnych mamy nazwisko autora (*Campe*), tytuł (*Reisen*) oraz numer tomu. Brzegi kart są barwione na zielono. Książki te drukowane są czcionką o kroju gotyckim. Każdy tom posiada jeden miedzioryt towarzyszący stronie tytułowej. Na przykład w tomie drugim mamy miedzioryt, którego autorem jest Janos Blaschke, żyjący w latach 1770-1833 miedziorytnik, rytownik i ilustrator pochodzenia węgierskiego. Był on autorem portretowych miniatur i licznych ilustracji zamieszczanych w almanachach i kalendarzach oraz książkach dla dzieci.

Następna pozycja z księgozbioru Muzeum Książki Dziecięcej warta wyróżnienia są *Przygody barona Münchhausena* - książka zaliczana do światowego kanonu klasyki literatury dla dzieci i młodzieży. Napisana w końcu wieku XVIII, a opracowywana później w różnych wersjach w wielu językach świata, jest do dnia dzisiejszego niezwykle interesująca lektura zarówno dla dorosłych, jak i dla młodzieży, jako dzieło pełne humoru i fantazji. Przygody barona Münchhausena bawią swą bezsensownością. Podobnie jak to było w przypadku „Robinsona Crusoe” Daniela Defoe, choć „Przygody Münchhausena” nie były pisane dla dzieci to stały się ich ulubioną lekturą.

Składają się nań opowieści słynnego barona Münchhausena, zwanego Lżybaronem (Lügenbaron). Prototypem bohatera owych nieprawdopodobnych przygód jest postać autentyczna, baron Friedrich Hieronymus Münchhausen, namietny podróżnik i zabijaka, który w latach 1740-41 walczył w służbie rosyjskiej przeciwko Turkom i słynął z półprawdziwych, półzmyślonych opowieści o swych perypetiach wojennych i myśliwskich.

Blagierstwo barona Münchhausena przejawia się jaskrawo w postaci nieprawdopodobieństw sytuacyjnych i fałszów historycznych, którymi naszpikowana jest książka. Bohater podróżował np. na Księżyc, wyciągał samego siebie z bagna za włosy, czy dosiadał konia przeciętego na pół i ponownie zszytego. Opowieści te tak rozślawiły barona, że z jego imieniem zaczęto wiązać inne, podobnie blagierskie, pełne fanfaronady, ale i wesołe historie. W rzeczywistości rodowód wielu opowieści przypisywanych Münchhausenowi był bardzo stary i wywodził się zarówno z ludowej tradycji niemieckiej, jak i z ogólnoeuropejskich wątków znanych od czasów starożytnych – rzymskich i greckich (np. motyw z „Zołnierza samochwała” Plauta i z „Historii prawdziwej” Lukiana z Samosat. Dar narracyjny barona Münchhausena sprawił, że anonimowe dotychczas historie zyskały w jego osobie autora, który zdobył rozgłos i szeroka popularność. Opowieści te zaczęli spisywać jemu współczesni. W 1781 w Berlinie, w almanachu „Vade mecum für lustige Leute” („Wademekum dla wesołych ludzi”), ukazał się anonimowy zbiorek anegdotycznych historyjek przypisywanych Münchhausenowi. Przetłumaczył je na język angielski i wydał w Londynie w roku 1785 niemiecki tłumacz i bibliotekarz R. E. Raspe, przyjaciel i kompan barona, który, oskarżony o kradzież powierzonych mu zbiorów, zbiegł do Anglii. Drugie wydanie książki Raspego stało się dla Bürgera podstawą do własnego opracowania. Przetłumaczył tekst na język niemiecki i rozszerzył o kolejne przygody, zabarwił język ludowym kolorytem i humorem oraz nadal mu cech artystycznej oryginalności. W rezultacie przygody myśliwskie, podróżnicze i żołnierskie barona Münchhausena rozgrywające się we wszystkich częściach świata, na lądzie, na niebie i na morzu, błyszczą w opracowaniu Bürgera humorem, fantazją i pomysłowością.

Dziółko Bürgera zostało po raz pierwszy wydane anonimowo w Lipsku w roku 1786, ze sfingowanym miejscem druku – Londyn. Również następne wydanie z 1788 roku, poszerzone o przygody żeglarskie, pozostało anonimowe. Autorstwo ustalono dopiero niemal sto lat później. Do tego czasu utwór nabrał charakteru popularnej książki ludowej. Zyskiwał coraz większy rozgłos, opracowywano różne jego wersje, inspirował również nowe, tzw. münchhauseniady, które wzbogacały pierwotny tekst. W opracowaniach dla młodych czytelników wykorzystywano bądź część historii, np. przygody żeglarskie czy myśliwskie, bądź też adaptowano tekst Bürgera, rezygnując z aluzji politycznych czy fragmentów o zabarwieniu erotycznym.

W naszych zbiorach posiadamy *Przygody i podróże barona von Münchhausena* w opracowaniu Edmunda Zollera, wydane w Stuttgarcie około 1900 roku.

Abenteuer und Reisen des Freiherrn von Münchhausen, Neu bearb. Von Edmund Zoller. Il. Von Gustav Doré. Stuttgart: Eduard Hallberger, [ok. 1900]

Jest to luksusowe wydanie w dużym formacie (32 x 23 cm): płócienna oprawa wydawnicza w odcieniu terakoty ozdobiona jest tłoczonym ornamentem utrzymanym w stylistyce neorenesansowej, z elementami dekoracji roślinnej. W centrum umieszczona jest złocona dekoracja przedstawiająca herb bohatera podtrzymywany przez konia i psa. Tarcza herbowa podzielona jest na cztery pola, zwieńczona koroną i gałkami lauru oraz panopliami. Pod nią na obłokach znajdują się atrybuty związane z bohaterem: róg myśliwski, buty z ostrogami i pistolet. Na grzbiecie oprawy również wytłoczona została złocona dekoracja o motywach panopliów wśród liści lauru, wśród których przeciągnięta jest szarfa z napisem *Der Baron von Münchhausen*. Neorenesansowa oprawa utrzymana jest w stylistyce nawiązującej do tradycji renesansu niemieckiego. Książka ta jest bogato ilustrowana przez wybitnego francuskiego malarza, grafika, rysownika i rzeźbiarza Gustawa Doré. Wspaniałe sztychy, w których realizm łączy się z fantastyką, a groteska i karykatura z powagą nastrojowych obrazów, podkreślają satyryczny, a zarazem awanturniczo-fantastyczny charakter utworu. Stronie tytułowej towarzyszy ilustracja przedstawiająca popiersie barona Münchhausena z tarczą herbowa, na której wypisana jest jego dewiza „Mendace Veritas”, co można przetłumaczyć jako „Kłamstwo prawa”.

W księgozbiórze Muzeum Książki Dziecięcej posiadamy również *Przygody Münchhausena* w opracowaniu E. D. Munda, wydane w Stuttgarcie w roku 1941 z ilustracjami znanego nam już z ilustrowania *Robinsona Crusoe* Willego Plancka.

Münchhausen : seine Reisen und Abenteuer; von E.D. Mund; mit Farbdruckbild und 38 Textbildern von Willy Planck. – 84. Aufl.

Stuttgart : Loewes Verlag Ferdinand Carl, [1941]

W czasie okupacji książka ta należała do zbiorów Städtische Volksbücherei Litzmannstadt, o czym świadczy pieczęć na odwrocie karty tytułowej.

Elżbieta Domagalska
Dział Zbiorów Specjalnych



Niemieckie ekslibrisy
ze zbiorów
Działu Zbiorów Specjalnych
WiMBP



Warto zajrzeć na strony internetowe umożliwiające dostęp do stron domowych różnych typów bibliotek obszaru języka niemieckiego:

<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/hylib/en/kvk.html>

<http://webis.sub.uni-hamburg.de/>